

Mål & Mæle · 1

9. årgang 1983

Mund- og klovesyge
– eller mule- og klovsyge?

Side 4

Dansk stil og dialekt

Hvor svært er det for dialekttalende skoleelever at skrive »rigsdansk« stil? Side 6

Stijkhaws og angtreko

Når danskere er mere franske end franskmændene og dobbelt så engelske som englænderne. Side 14

Nudansk

Nudansk Ordbog er et vigtigt hjælpemiddel i mange danskeres sproglige hverdag. Vi anmelder 11. oplag. Side 15

Knækker gode kæppe næppe?

Hvad mening er der i de konkretistiske sprogdigte? Skal der overhovedet være nogen? Side 22

Petuhantendänisch

Bist du schiet szu pass? Så læs den opkvikkende artikel om et interessant mindretalssprog. Side 27

Sprogligheder 2

Skolestile og skriftssprognormen 6

Vris 14

Nudansk Ordbog . . 15

Digtet er lavet af sprog 22

Spiser man mon børn i Flensborg? 27

At barnets og kvindens sprog ligner hinanden, er ganske forståeligt: ligesom barnet taler kvinden hurtigere og mere end manden, hvorved hendes sprog nødvendigvis må blive simplere. Kvinden har i sproglig henseende mere af det umiddelbare instinkt end egenlig bevidsthed.

Knud Hjortø

Mål & Mæle
– nu fire gange om året

SPROGLIGHEDER

?Aldringen (om det at blive ældre etc.). Dansk er det ikke iflg. Store danske Ordbog, det kommer givetvis fra svensk.

Men kan det bruges med rimelighed?

Venlig hilsen,
Helga Engberg Lind

!Ja, faktisk mangler vi et ord der, et der så at sige betyder det modsatte af *opvækst*. *Aldring* er efter sin form et udmærket ord, men ifølge ordbøgerne findes det altså ikke i dansk. Hvis det en sjælden gang dukker op, skal det nok vise sig at det er en kopi efter svensk *Aldrande*, 'det at blive gammel'.

Jeg tror ikke at ordet ville have de store chancer i dansk, for det passer ikke rigtigt i mønstret for ord der ender på *-ing*. De består næsten alle af stammen af et udsagnsord + *ing*: *opfordring*, *regering*, *tilsætning*, *rulning*, *styring*, *deling* osv. Men der findes ikke noget udsagnsord *aldre* som kunne svare til *aldring*, og derfor kan dette ord ikke rigtigt forstås.

Vi har ganske vist *aldrende*, der ligner en form af et udsagnsord, jf. *styrende*, *rullende*, *opfordrende* osv., men det findes kun i den form og opfører sig helt igennem som et til lægsord. I ældre sprog havde man ganske vist *aldres* i betydningen 'ældes', men det er forsvundet.

Der kommer nye ord ind i dansk hver eneste dag, og det går tit uden vanskeligheder hvis ordene bare er sig selv: *respons*, *disko*, *burger*. Men hvis et ord dels viser forbindelse med et levende orddannelsesmønster,

som det med *-ing*, og dels alligevel ikke ligner, som *aldring*, så er det et virkeligt fremmedelement. EH

!Kære Mål & Mæle!

Jeg kommer i tanke om en sproglig pragtblomst som jeg i sin tid skrev op. Jeg synes ikke den bør glemmes:

Energiministeren stod og skulle til Saudiarabien, og en journalist spurgte ham i radioen, hvordan han nu ville bære sig ad med at skaffe os noget olie. Det er altså så længe siden som dengang med den klokkerene aftale. Det var den han kom hjem med. Men da han blev spurgt hvordan han ville bære sig ad, sagde han til journalisten: *Jeg vil se at komme ind i en konkretiserende dialog.* - Og inden journalisten kunne spørge hvad han mente med det, var han væk. - I burde næsten have en lille rubrik hver gang med pragtblomster.

Med venlig hilsen
Inger Bang

?I artiklen om kommasætning i MÅL & MÆLE nr. 1, 1981 undrer Ole Togeby sig over, hvorfor kun så få har lært pausekommatering i skolen. Hvis man uden videre går ud fra, at pausekommatering ikke er sværere end grammatisk kommatering, kan man godt undre sig over det. Men måske er det sværere at artikulere sin mening end bare at konstatere forekomsten af grundled og udsagnsled. Lad os tage det eksempel, som Ole Togeby selv bruger:

Da krigen medførte at regeringen pålagde nye skatter og da skattebyrden i forvejen var stor kan man ikke undre sig over at borgerne klagede sig og at stemningen i det hele taget var trykket.

Jeg kunne godt tænke mig at vide, om det her er lettere at sætte tre kommaer (pausekommatering) end fire (grammatisk kommatering), når man skal gå systematisk til værks. Selv synes jeg ikke, at der er nogen forskel i sværhedsgrad, men derfor kan det jo godt være, at skolebørnene kan få lidt mere besvær med at sætte pausekommaer end grammatiske kommaer. Jeg vil derfor gerne spørge Ole Togeby, om der findes undersøgelser af, hvilken kommateringsmåde der er den letteste, og hvad de i givet fald går ud på.

Da vi alle læser mange gange mere, end vi skriver, er hensynet til lethed eller sværhed for de skrivende dog ikke det væsentligste. Det afgørende må være, at de læsende lettes i arbejdet med at opfatte og forstå de tekster, de læser. Til belysning af problemet med kommateringens betydning for læseligheden kan jeg ikke lade være med at citere følgende sætningskæde fra Togeby's artikel:

Det er lettere for læseren at forstå at en meningsmæssig del er selvstændig eller at en information er parentetisk når det er markeret med komma.

Rent læseteknisk (der tænkes her ikke på huskædet, men på selve iagttagelsen af det skrevne) forekommer denne sætningskæde mig at være lettere, hvis den kommateres grammatisk:

Det er lettere for læseren at forstå, at en meningsmæssig del er selvstændig, eller at en information er parentetisk, når det er markeret med et komma.

De tre kommaer bevirker, at læsningen af sætningskæden foregår langt lettere, end hvis der overhovedet ingen kommaer er. Denne konstatering giver anledning til mit andet spørgsmål til Ole Togeby: Er der lavet undersøgelser af, om den ene kommatingsmåde er at foretrække frem for den anden rent læseteknik? I bekræftende fald, hvad går undersøgelsen ud på?

Jeg kan godt se, at man får en nærere sammenhæng mellem ordene og tegnene, når man artikulerer sin mening ved hjælp af kommaer, men det er der ikke vundet noget ved, når teksten samtidig bliver vanskeligere at læse. Dertil kommer, at læseren i visse tilfælde vil finde, at meningsartikulationen ved hjælp af pausekommaerne ikke helt dækker hans egen måde at sige det samme på, således at der kan komme en smule forstyrrelse af kommunikationen mellem den skrivende og den læsende.

Venlig hilsen
Kristian Madsen

!Kære Kristian Madsen
Nej, der findes ingen undersøgelser om hvilken kommatingsmåde der er den letteste, hverken om hvilken der er lettest at lære at sætte eller hvilken der er lettest at læse.

Når man går ind for pausekommatingsmåden må man også antage at den er lettere både at lære og at læse. Derfor har Erik Hansen og jeg nu besluttet os til at gennemføre et eksperiment hvor vi prøver at undersøge dette. Det kommer til at tage nogen tid, men når resultatet foreligger skal vi nok skrive om det i Mål & Mæle.

Du skriver at læseren i visse tilfælde vil finde at meningsartikulationen ved hjælp af kommaerne ikke helt dækker læse-

rens egen måde at sige det samme på. Ja, det er helt korrekt; det er det der for delene ved pausekommatingsmåden, at man kan så at sige høre hvordan forfatteren har ment det skal læses op og forstås. Således kan man måske også i eksemplet fra min artikel se at jeg taler temmelig hurtigt og derfor ikke bruger så mange pausekommaer som jeg kunne gøre, og som andre måske ville gøre i de samme sætninger. Sådan lyder det at høre på mig. Der er ganske simpelt mere kommunikation i pausekommaer.

OT

?Kære Mål & Mæle!

I de senere år er forholdsordet eller biordet omkring – vel først og fremmest i medie- og pampersproget – kommet voldsomt på mode og vel at mærke ikke i de gængse betydninger 'rundt om' (han gik omkring huset) eller 'henvend' (omkring 20 mennesker var tilstede), men snarere i betydningen 'om' evt. 'hvad angår' (der førtes en livlig debat omkring de sidste begivenheder, omkring det kan man sige at ...). Ofte kan omkring tilsyneladende uden videre erstatte om, men der er dog grænser (de sad og talte omkring de sidste begivenheder – dén går vist ikke); omvendt synes omkring at finde anvendelse, hvor om ville være utænkeligt, således i det – i mine øjne – slemme udtryk problemer omkring eller værre problematik omkring.

Hvor langt tilbage kan man følge denne brug af omkring, og hvordan er den kommet ind i sproget – kan redaktionen sige noget »omkring« det?

Ole Lauridsen
Århus

!Kære EH og OT
Der er et fænomen jeg absolut må skrive til jer omkring. Det

Sprogligheder

Denne brevkasse handler om sprogligheder. Det er spørgsmål og problemer om sprog, men det er også fine detaljer i sproget som man bliver opmærksom på, og som man vil gøre andre bekendt med. Går I rundt og tænker på sprogligheder, så send et brev om dem til Erik Hansen og Ole Togeby. De vil svare på brevet hvis de kan. Ellers kender de nok nogen de kan sætte til det. Send brevet til

Jul. Gjellerups Boghandel
Sølvgade 87
1307 København K
og mærk kuerten Sprogligheder.

drejer sig omkring den omkringsigribende anvendelse af omkring i stedet for om. Dette anmassende, betonede omkring (der med forkert betoning fungerer som militær kommando) nedtrammer det beskedne, ubetonede om.

Ustandselig berettes om: *diskussioner omkring ... problemer omkring ... , røre omkring et eller andet*. Det giver mig helt forkerte associationer. Jeg håber på nogle berigende kommentarer. Snak nu ikke uden omkring!

Venlig hilsen
Erik B. Madsen
Hillerød

!Kære Ole Lauridsen og Erik B. Madsen.

Først: hvor langt tilbage kan man følge sprogbogen? Ord-bog over det Danske Sprog har eksempler på at omkring betyder 'angående' eller 'vedrørende' fra 1898 omkring Grønne-gade-Teatret men skriver ellers at det især er avis-sprog.

Hvorfor er det kommet ind? Jeg tror der er to faktorer der gør sig gældende: den ene er den at det lyder finere, mere betydningfuldt og indflydelsesrigt at tale om *problematikken omkring* end *problemerne om at*. Den betydningsfulde stil kan ikke bæres af for korte ord; der må rent rytmemæssigt nogen flere stavelser på. Den anden faktor er nok den at man med ordet *omkring* får angivet en lidt anden betydning end med ordet *om*. I den fysiske betydning angiver *omkring* dels den mere omfattende placering eller bevægelse, dels mindre præcis og tætsluttende placering eller bevægelse: *et bånd om skoen* er et enkelt stramt bånd; *et bånd omkring skoen* kan være brede- re og løsere og flere gange rundt om. Denne forskel er der også når *om* og *omkring* betyder 'angående' eller 'vedrørende'. *De talte om de sidste begivenheder* betyder at den ene fortalte de andre hvad der var sket, men *de talte omkring de sidste begivenheder* får betydningen at der ikke blot blev fortalt *hvad* der skete, men også om hvad man syntes om det og hvad der så ville ske og hvorfor det var sket. *Omkring* angiver at det er mere omfattende og mindre præcist. Og det kan man ofte have brug for at angive.

Det er nok rigtigt at det ofte er pingerne og pammerne der dels har brug for at virke mere betydningsfulde og som dels har brug for at være upræcise og omfattende i deres udtalelser. Jeg kan ikke se at der er noget principielt galt med *problematik omkring*, det er bare med dette udtryk som med andre der angiver høj grad af noget, de bliver slidt ved brug og får devalueret deres betydning. Og tomme tønder buldrer mest omkring.

OT

?Nu, da mund- og klovesygen ser ud til at være fjernet igen fra dansk område, kunne man benytte lejligheden til med mig at undre sig over betegnelsen mund- og klovesyge.

Ifølge ordbog over det danske sprog benyttes betegnelsen mule for mundåbningen hos klovbærende dyr. En mere korrekt betegnelse for sygdommen måtte derfor være mule- og klovesyge.

Det viser sig også, at denne betegnelse anvendes i de øvrige nordiske sprogområder. På svensk kaldes sygdommen mul- och klövsjuka, og på norsk hedder den mule- og klauvsyka, også på tysk bruges en tilsvarende betegnelse: maul- und klauenseuche.

Til gengæld bruger engelsk betegnelsen foot- and mouthdisease, altså en betegnelse, der ville svare til human biologi.

Det eneste sprog, som blander formerne sammen synes at være dansk. Logisk set måtte man vist foretrække betegnelsen mule- og klovesyge.

Venlig hilsen

K. Hyllested

Roskilde

!Mule betegner på moderne dansk de ydre kødfulde munddele hos dyr som køer, heste og får. Ordbog over det Danske Sprog oplyser at ordet »sjældnere« kan betegne selve mundåbningen eller (den forreste del af) mundhulen; denne betydning af mule er også meget sjælden på norsk og svensk.

Da det ved sygdommen aphthæ epizooticæ er mundhulen der inficeres, kunne man altså godt tale om mule- og klovsyge – ganske vist med mule i en betydning som ikke bare er sjælden, men fremmed for de fleste danskere.

(Det er sikkert det tyske ord Maul der ligger bag de norske

og svenske betegnelser, og det betyder 'mund- og mundhule hos dyr').

Der står ikke i Ordbog over det Danske Sprog at mule skulle kunne betegne mundåbningen hos klovbærende dyr, men nok – meget sjældent – hos mulebærende dyr. Og da nu også svin angribes af den frygtede sygdom og da svin under ingen omstændigheder har muler, men tryner, forekommer mund slet ikke at være nogen dårlig løsning i mund- og klovsyge. Mund er jo ikke udelukkende noget på mennesker: man taler om insekters munddele, en kat kan rende rundt med en mus i munden, og man giver hunde mundkurv på!

Men der er flere sproglige problemer med mund- og klovsygen. Hedder det klovsyge eller klovesyge?

Man kan ikke slå mund- og klovsyge op i Retskrivningsordbogen, men man kan finde mund under M, og under K kan man finde klov(e)syge. Det vil sige at mund- og klovsyge er lige så korrekt som mund- og klovesyge.

Der er en ret stærk tradition for mund- og klovesyge, og det var også det der stod på politiets skilte under den sidste epidemi. Det er imidlertid den altdominerende regel for sammensætninger at navneord ikke står i flertal, men i stammeform når de er førsteled: klovdyr, fodtøj, brilleglas, koppevaccination, spilopmager osv.

Derfor er mund- og klovsyge den form der bør foretrækkes.

EH

?Kære Mål & Mæle!

I Mål & Mæle nr. 2, 1981, s. 7-8, påstår Lars Anton Henriksen, at jeg et sted skulle have skrevet, at ordet forlegen egentlig betyder »som har taget ska-

de af at ligge«. Ordet »egentlig« er i den forbindelse meget dårligt valgt, skriver L. A. H., det ville have været klarere at sige »engang« eller »oprindelig«. Det kan jeg ikke være uenig med ham i, og derfor ville jeg være ked af det, hvis jeg faktisk havde skrevet det, som han beskylder mig for; men det har jeg ikke.

Jeg har været inde på ordet *forlegen* ét sted, nemlig i min Vejledning i brug af Ordbog over det danske Sprog, 1970, s. 68, hvor jeg har skrevet:

»En i vore dage meget udbredt håndordbog udelader ved gængse ord betydningsforklaringer, men ikke citater. Resultatet kan blive ganske besynderligt. F.eks. gives oplysningen om, hvad *forlegen* betyder, udelukkende ved hjælp af citatet »hun er meget forlegen i selskaber«, et citat, der får en vis pikant interesse ved, at der i øvrigt ikke oplyses andet om ordet, end at det egentlig betyder 'som har taget skade af at ligge'.«

Efter min mening behøver man ikke at være en meget opmærksom læser for at blive klar over, at jeg her refererer den pågældende ordbogs oplysninger. Det famøse »egentlig« er det ord, som ordbogen selv bruger.

Med venlig hilsen
Poul Lindegård Hjorth

!Kære Erik Hansen.

Et par småbemærkninger til Mål & Mæle, 8. årg. nr. 2. s. 2. På *Strøget*. Stykket der senere fik dette navn, hed og hedder stadig *Østergade*. Som du rigtigt skriver, og som man forlængst har erkendt (Madvig) brugtes *på* ved udkørselsvejene gennem byportene. Derfor hed det *på Østergade* og det høres da endnu. At brugen af denne præp. herfra overførtes til det

nye navn synes mig den simpleste forklaring.

S. 4. *Gå rabundus*. Jeg har selv gået svanger med en forklaring af *gå rabundus* som en folkelig omdannelse af *gå ad undas*, men jeg har ikke fået sagen nærmere undersøgt.

Aage Hansen
Charlottenlund

!Ingengang en gang til.

Anne Lise Munck Norden-toft rettede i forrige nummer et spørgsmål til Mål & Mæle angående brugen af ordet *ingengang*. Jeg vil gerne erklære mig komplet uenig med E. H. om hans svar derpå. Det er helt urimeligt at forklare ordet *ingengang* som en privat stavemåde, der skal gengive udtalen af ordet, svarende til at skrive slæk = slet ikke, dark = der er ikke eller vofer = hvorfor.

Det er jo sammensat af to kendte og tydeligt udtalte ord, *ingen* og *gang*, og betyder det samme som *ikke engang*, måske i endnu højere grad indeholdende et element af forbavelse eller forargelse f.eks. Og det har du *ingengang* fortalt mig eller: jeg gav ham en flot gave, og han har *ingengang* sagt tak (underforstået: det er dog et stift stykke). At mene, det har omtrent samme betydning som *aldrig*, anser jeg også for helt ved siden af.

Jeg mener, det er et almindeligt brugbart dansk ord, - ganske som *ingenting*, der jo er lig *ikke en ting*, eller *ikke nogen ting*. Måske er *ingengang* lidt gammeldags, måske mere taleend skriftsprog, men absolut forståeligt for enhver.

Jeg melder mig som forfatter til den af Anne Lise M. N. nævnte hos Aros udkomne børnebog, og kan oplyse, at jeg - omend modvilligt -er gået ind

på at rette *ingengang* til *ikke engang* da det jo ikke forandrede væsentligt på meningen, men måske nok på sprogtonen, som jeg med vilje i nævnte børnebog har gjort så nær tale- eller måske snareere bedstemor-fortælle-sprog som muligt.

Vibeke Olesen Larsen

Mål & Mæle

Redaktion:

Erik Hansen og Ole Tøgeby

Lay out: Bent Rohde

Tegninger: Henning Nielsen

Ekspedition:

Jul. Gjellerups Boghandel

Sølvgade 87

1307 København K

Telf.: 01 13 72 33

Giro: 9 02 91 92

Tryk: S.L. Møllers Bogtrykkeri, Skovlunde.

Mål & Mæle udkommer 4 gange om året, og abonnementsprisen er kr. 62,50 per årgang. Man kan tegne abonnement ved at skrive eller ringe til Jul. Gjellerups Boghandel. Hertil retter man også henvendelse om adresseforandring eller fejl ved bladets levering.

Eftertryk af tekst og illustrationer er tilladt når kilden angives.

Skolestile og skriftsprogsnormen

Den undersøgelse, som her skal refereres, vil blive publiceret i løbet af foråret 1983 af Danmarks Lærerhøjskole og vil kunne lånes på de fleste biblioteker.

Oprindeligt var den planlagt som en undersøgelse af dialektnedslag i danske stile skrevet af elever i 9. klasse og 4. klasse i Vendsyssel. Men det viste sig snart, at stilene var så interessant stof i mange andre henseender end den rent dialektale, at jeg besluttede at lave en undersøgelse, der mere generelt berørte alle sider af skoleelevernes skriftsprog (stavning, bøjning, sætningsbygning og ordvalg).

Dialektundersøgelsen er en del af et forskningsprojekt om skolesproget hos eleverne i Hirtshals Kommunes skoler, hvis resultater offentliggøres i bogform på Gyldendals Forlag, juni 1983. Dette projekt omfatter både talesprog og skriftsprog, sproget i klassen og i hjemmet og dialekten i sin klassiske så vel som sin moderne skikkelse. Resultaterne er tilvejebragt dels gennem iagttagelse, dels ved spørgsmål til lærere, forældre og børn.

Projektet er gennemført af medarbejdere ved Danmarks Lærerhøjskoles Institut for dansk sprog og litteratur, Aalborg Universitetscenter og dialektforskningsinstituttet ved Københavns Universitet i samarbejde med Hirtshals Kommune.

Hirtshalsstilene og kontrolgrupperne

Min bredere anlagte undersøgelse af skoleelevernes skriftsprog bringer også resultaterne af den rene dialektunder-

søgelse. Begge undersøgelser bygger på stile fra folkeskolens afgangsprøve, sommeren 1981, og skolestile med fælles emne for 4. og 9. klassetrin i december 1981. Der er i alt gennemgået 328 stile fra Hirtshals Kommunes skoler. Stilene blev af klasselærerne valgt ud således, at der blev undersøgt 8 stile fra hver eneste klasse. Af disse 8 skulle de 4 være skrevet af klassens 4 mest dialekttalende elever. Så vidt muligt skulle der være lige mange stile fra drenge og piger.

Formålet med undersøgelsen er foruden at beskrive skoleelevers skriftsprog i almindelighed at give forklaringer på afvigelser fra det (officielt) anerkendte skriftsprog, specielt hvilke afvigelser der kunne tænkes at have deres baggrund i lokalsproget eller jysk i almindelighed. For at give en sikrere vurdering af disse afvigelser har jeg benyttet stile fra andre egne af landet til kontrol. Kontrolmaterialet består af 72 stile fra folkeskolens afgangsprøve, sommeren 1981, dels fra hovedstadsområdet, dels fra det sydøstlige Danmark, i alle tilfælde hele klasser. Der er således gennemgået 400 stile i alt.

Undersøgelsens metode

Enhver beskrivelse må bygge på en eller anden form for direkte eller indirekte sammenligning, helst med noget velkendt. Jeg har valgt at sætte elevernes skriftsprog i forhold til en ret streng og konservativ skriftsprogsnorm. Det giver nemlig anledning til at registrere flest detaljer og åbner derved mulighed for den grundigste redegørelse for tendenser i moderne skriftsprog.

Det betyder også, at jeg som afvigelse har registreret ord, stavemåder og konstruktioner, jeg aldrig som lærer ville rette eller bedømme negativt. Når jeg har udregnet »fejl« procenterne for stilene og har fået temmelig høje tal, skal de altså ikke tages som udtryk for, at nutidens børn skriver dårligt, men for at skriftsproget er i skred. Jeg har f.eks. registreret »fejl« af typen *udenfor dit hus* med sammenskrivning af biord og forholdsord, fordi Retskrivningsordbogen udgivet af Dansk Sprognævn endnu forlanger særskrivning, når der er en styrelse for forholdsordet (her: dit hus). Tilsvarende er konstruktionen *vi skal ned og kigge på ænderne* registreret som afvigelse, fordi den konservative skriftsprogsnorm kræver markeret underordning: vi skal ned at kigge på ænderne (fortolket som 'for at'). Men for at understrege afhandlingens beskrivende holdning har jeg gennemgående talt om *afvigelser*, ikke om »fejl«.

Stort set samtlige typer af afvigelser er opført i en registrant, der BESKRIVER, hvilken sproglig regel hver enkelt afvigelse er brud på. F.eks. er afvigelsen *så skal skolen erklærer eleven for uegnet* beskrevet således: »Nutid for navneform styret af mådesudsagnsord«. Reglen for ordformernes sammenstilling i sætningen lyder nemlig: »månesudsagnsord styrer navneform uden *at*.« Dvs., at når der i en sætning optræder et mådesudsagnsord i nutid eller datid (*kan, skal, vil, må, bør (tør)*), så skal det efterfølges af navne-måde (uden *at*).

Men i en del tilfælde har det ikke været muligt at beskrive en afvigelsestype som brud på en bestemt regel, fordi en række afvigelser, der gav samme resultat, var brud på forskellige regler.

Det gælder f.eks. fejlen »Ubestemt for bestemt form af navneord«. I eksemplet: *Da fader så smykker, kunne han se, at de var værdifulde*, brydes den grammatiske regel om, at der henvises til tidligere nævnte personer og ting, som jo altså er bekendte, ved hjælp af bestemt form (*faderen, smykkerne*). Men i eksemplet *Længere hen på aften* (i stedet for: *afteenen*) er det simpelt hen udtrykket *hen på aftenen*, jf. tilsvarende: *om dagen, om aftenen*, som har bestemt form på dansk.

Hertil kommer så, at fejlene har vidt forskellige årsager. Den sidst omtalte fejl, *afteen* for: *afteenen*, er udbredt over hele landet, men hos rigsmålstalende skyldes den en generel tilbøjelighed til at springe den ene af to ens stavelser over. Hos vendelboerne kan forklaringen være en anden, idet ordene *morgen* og *afteen* aldrig har været brugt i bestemt form i vendelbomål. Der har man i stedet sagt: *om morgningen* og *om afteenen*.

Det første eksempel med *fader* (for: *faderen*) er af en type, som man ikke finder hos rigsmålstalende. Ubestemt form optræder nemlig undertiden i dialekten som en slags egennavn.

Men der er endnu flere ejendommeligheder i forbindelse med denne fejltipe. Mange elever i Hirtshals skriver i besvarelsen af det fælles emne for 4. og 9. klasse, »Sådan fejrer vi jul hos os«: *så ligger vi gaverne under juletræ*. Den ubestemte form af navneordet *juletræ* beror her ikke på en anden begrebsopfattelse end rigsmålets, men skyldes, at intetkønsordene i det lokale bøjningsmønster ender på *-e*, udtalt *ø* som i *bønne* i bestemt form ental. I skreven form resulterer denne udtale i sammenfald mellem ubestemt og bestemt form.

Eksemplets første afvigelse fra det

anerkendte skriftsprog er *ligger* (i stedet for: *lægger*). Skriftsproget forlanger *lægger* i forbindelse med genstandsled, altså netop: *vi lægger gaverne, ligger* derimod, når der ikke er noget genstandsled: *gaverne ligger under træet*. Denne grammatiske regel brydes imidlertid i mange dialektalt og socialt prægede sprogbrug. I vendelbo-målet er der ganske simpelt kun ét ud-sagnsord, nemlig *ligge*, og det bruges derfor både i forbindelse med og uden genstandsled.

I vulgærsproget, som man traditionelt har kaldt det lavstatusprog, som navnlig tales af de lavere sociale lag i København, blandes *ligge* og *lægge* sammen, således at *lægge* forekommer uden genstandsled. Jeg har i en af stilene fra Hirtshals fundet eksemplet: *de* (dvs. nogle ænder) *har lagt i mosevandet*. Det er altså ikke en dialektal form, men uforfalsket talesprog. Og det finder man selvfølgelig også i vendelboernes stile.

Undersøgelsens områder og resultater.

Det, der er fundet frem, beskrevet og talt op i denne undersøgelse, er den slags afvigelser, som man (Jørn Lund i en artikel i Læsepædagogen) har sammenfattet under betegnelsen »formelle«
fejl. Dvs. punktfejl, der kan rettes ved at ændre en enkelthed i fremstillingen. Hver fejl er talt med, hver gang den blev fundet i en stil. Den beregningsmåde er stik modsat af, hvordan man traditionelt har talt i skriftlig dansk. Dér tælles hver fejl kun én gang.

Jeg har fulgt den anden praksis, fordi det ved gennemgangen af stilene viste sig, at de fejl, som skyldtes lokal-sprog eller jysk i almindelighed, al-

drig var gennemført hos en elev. Jeg fandt f.eks. en sikker dialektfejl som *do* (for: *du*), men to linjer længere nede i samme stil stod der korrekt: *du*.

Den fulgte beregningsmetode i forening med det konservative skriftsprog, som stilene er sat i forhold til, har naturligvis givet urimeligt høje »fejl«
procenter. Tallene i statistikken nedenfor må derfor ikke tages til indtægt for den opfattelse, at det står helt galt til med skolebørnenes skrivefærdighed.

Nu har mit formål med at udregne »fejl«
procenter ene og alene været at vurdere dialektens gennemslagskraft i skriftsproget. Og i den henseende taler tallene jo for sig selv. Både 0,38%, som er fejlprocenten for samtlige dialektfejl i 9. klasse, beregnet på grundlag af optælling af det totale antal løbende ord, og i 1,40%, som er den tilsvarende procentsats for 4. klasse, er meget lave procenttal i forhold til den totale fejlprocent på hhv. 3,48% og 13,40%. De dialektale afvigelser ville måske have fremtrådt med lidt større procentuel vægt, hvis de var blevet sat i forhold til en noget mindre konservativ skriftsprogsnorm. På den anden side har grænsetilfældene talmæssigt ringe vægt, og selv fejl med meget usikker dialektal baggrund indgår i de netop citerede procenttal, der angiver sikre + mulige dialektfejl.

Foruden de tværgående fejlprocenter har jeg foretaget tilsvarende beregninger for hver eneste stil fra Hirtshals, folkeskolens afgangsprøve og 4. klasse. De interessanteste resultater af disse beregninger er, at de spredte dialektale fejl i hovedsagen er koncentreret om nogle enkelte stile, at disse stile også i almindelighed har høje fejlprocenter, men at der på den anden side forekommer stile med lige så høje fejlprocenter

Tværgående »Fejl«procenter

9. kl.	I samlet antal løbende ord	II samlet antal »fejl«	III sikre dialektfejl	IV mulige dialektfejl	III + IV alle dialektfejl	V totale »fejl«%	VI sikker dialektf. %	VII mulige dialektf. %	VIII samlet dialektf. %
Bindslev	12374	431	32	32	64				
Ulvkær	22422	683	41	30	71				
Hirtshals	20708	817	47	31	78				
Samlet (112 stile)	55504	1931	120	93	213	3,48	0,22	0,17	0,38

4. kl.									
Tversted 4. kl.	1536	161	7	5					
Horne 4a	1248	204	9	24					
Tornby 4. kl.	1159	90	5	5					
Bindslev 4a	1325	343	13	9					
4b	1284	253	7	14					
Ulvkær 4a	1509	214	10	5					
4b	1967	152	10	6					
4c	1610	191	15	10					
Hirtshals 4a	1501	148	8	2					
4b	2166	353	44	12					
4c	1380	127	9	10					
Samlet (88 stile)	16685	2236	137	102	239	13,4	0,82	0,61	1,4

uden en eneste dialektalt betinget fejl. De højeste individuelle afvigelsesprocenter ligger i 9. klasse på ca. 12% og i 4. klasse på ca. 25%. Forskellen skyldes især, at der er mange flere stavefejl i 4. klasse end i 9., for fejl i tegnsætning (punktum og komma) er slet ikke medregnet.

Fejltyper

De fleste af de afvigelser fra det anerkendte skriftsprog, som forekommer i de gennemgående stile, altså både dem fra Hirtshals Kommune og kontrolgrupperne fra Københavnsområdet og Gedserregnen, skyldes påvirkninger fra talesproget.

I ordenes stavning viser talesprogs-påvirkningen sig især i gengivelsen af de trykstærke vokaler. Stavemåder som *rasten* (for: *resten*) og *når* (for: *nå* (udråbsord!)) træffes hos svagere stavere overalt i landet som udtryk for den åbning af en del vokaler, som kendetegner den unge generations udtale i dag.

4. klasse laver naturligvis mange stavefejl, når de skriver frit fra leveren om juleforberedelser, julefest og gaver. Det giver nemlig anledning til brug af mange lange og svære ord. *Julepakke* skrives meget hyppigt *juleparkke*, det ord finder jeg dog ikke fejlstavet i 9. klasse. Hos de svagere stavere er der direkte kommunikationsforstyrrende fejl som *forfimlig* – det er en dreng, som skal købe gaver til for fimlig (altså: til familien) – eller *en fatem* (for: *aften*) med diverse ombytninger. Tilsvarende er der en dreng, der ønsker sig *skibrvs* (dvs. *skibukser*), og her er stavemåden jo desuden påvirket af jysk udtale *bouser* med *ou* som i *tov*, *tovet*.

Vendelbomålets konsonantsvind og andre gamle lydudviklinger (især den såkaldte nasalering) kan i skriftlig gengivelse gøre et almindeligt ord temmelig svært at genkende. En dreng i 4. klasse skriver om gaveuddelingen: *og det er det spang*, hvilket betyder *spændende*, flere skriver *kinge* (for: *kender*), og *vanilekrangse* for *-kranse* støder man også på. Hovedparten af den slags afvigelser er dog kun kendetegnende for de mindre elevers skriftsprog.

De interessanteste forskelle på jydernes og københavnernes stavemåder finder man i trykssvag stavelse, der følger efter trykstærk. I jysk er der en udbredt tilbøjelighed til at reducere tostavellesord, hvis anden stavelse i rigsmål ender på *-e*, til én stavelse. Dette fører ofte til sammenfald mellem bøjningsformer i jysk. F.eks. hedder *hus* og *gris* også *hus* og *gris* i flertal. Og disse eksempler optræder i stilene. Men reduktionen rammer også andre ordklasser end navneordene. I stilene udtrykkes den enten direkte ved anvendelse af enstavelses- i stedet for tostavellesform: *den fäst* (for: *den første*) eller ved overkorrekte stavemåder som *han skale* (for: han skal), *det huse* (for: *det hus*).

Tilsvarende modsatrettede tendenser finder man i de jyske elevers gengivelse af den trykssvage stavelse *-er* i f.eks. *kræmmerhus* eller *sommerhus*. Den gengives *krammehus* og *sommehus*, hvad der svarer til jysk udtale *sommø* (med *ø* som i *løn*). Men den »omvendte«, overkorrekte stavemåde optræder også, f.eks. når en elev skriver *enderlig* (i stedet for: *endelig*).

Mængden af overkorrekte former tyder på, at de jyske elever har et mere bevidst forhold til nogle sider af skriftsproget end københavnernes. Hos dem

har jeg nemlig ved nogenlunde tilsvarende vanskeligheder navnlig fundet sløring eller udeladelse af samtlige tryksvage stavelser efter trykstærk, f.eks. *museumsinspektøren var blevet kontakte* (for: *kontaktet*) *via telefon* og *vi har snakke* (for: *snakket*) *om at have to piger på en gang*, men især: *Så kan man yderlig* (for: *yderligere*) *vælge sig ind på udviet eller grundkursus*, et eksempel som ved formen *udviet* (for: *udvidet*) også afslører elevens udtale. Samme tendens viser eksemplet *madvare, dyr eller lign* (for: *lignende*).

Disse stavfejl minder om en bestemt fejltipe hos vendelboerne. Hos dem finder man eksempler som *hun dykke ned* (for: *dykkede ned*) og *han havde miste* (for: *mistet*). Men her er fejlen begrænset til fortidsformerne af de svagtbojede udsagnsord, og den skyldes, at dialektens bøjningsmønster afviger fra rigsmålets på dette punkt.

Bøjningsfejl, som beror på, at et ord i lokalsproget følger et andet af vore normale bøjningsmønstre, end det samme ord gør i rigsmål, er sjældne. Kun ordet *engel* er belagt med mange eksempler både fra 4. og 9. klasse. Det hedder i flertal *engler* i vendelbomål, ligesom det tidligere gjorde i rigsmål. Samme bøjningsmønster følger *blok* (i betydningen 'husblok'), der i flertal skrives *blokker* af et par nordjyske elever.

Julepynt og risengrød opfattes i en del jysk som noget konkret, der kan tælles. Derfor finder man i en stil i 4. klasse sætningerne: *Vi lave ogse jul pynter* og som afslutning på stilen: *jul aften får vi risgrøder*.

Rent individuelt, men ganske logisk, skriver en anden 4. klasser: *så tog vi* (nemlig *mej og mads*, som der står nogle linjer forinden) *en gave og pakke*

(for: *pakkede*) *dem op*. Her sejrer den konkrete situations flertal over skriftsproggrammatikkens formelle krav om ental.

Man kan gætte på, at overkorrekte former i mange tilfælde dukker op, hvor der er en vanskelighed, som undervisningen har gjort eleverne bevidste om. Det kunne gælde manglende *-r* i nutid, der er en almindelig fejl i forbindelse med udsagnsord med *r* i stammen: *hun høre* (for: *hører*) *døren åbne sig*. Den skyldes naturligvis, at man ikke udtaler slutnings-*r*, så navnemåde *høre* og nutid *hører* lyder ens. Dette giver anledning til overkorrekte skrivemåder af typen: *vi glæder os til at hører* (for: *høre*) *fra dig*.

Det ejendommelige er, at det overkorrekte *-r* også optræder uden for ord med *r* i stammen, f.eks.: *man må da håber* (for: *håbe*) *at dette ikke sker for andre*, især som her i forbindelse med mådesudsagnsord som udsagnsled. Dette forhold peger i retning af, at eleverne har en indarbejdet fornemmelse af, at der skal være ét *-r* pr. sætning i nutid.

I de jyske stile optræder fejlene i nutids-*r* i en udgave til, nemlig: *Børn og gamle hygge* (for: *hygger*) *sig bedst sammen*. Typen er nok en parallel til det omtalte *somme hus* (for: *sommerhus*).

Det traditionelle skriftsprog foretrækker konstruktioner, der er logiske i den forstand, at de tydeligt markerer, hvilke sproglige størrelser der hører sammen, og i hvilket forhold de står til hinanden, især om den ene er afhængig af den anden, altså står i et (grammatisk) underordningsforhold til denne. Et stedord eller et tillægsord, der modificerer indholdet af et navneord, har således et vist bøjningsfællesskab med

dette, nemlig i køn og tal. Det hedder altså *hver år*, fordi navneordet *år* styrer intetkøn, men *hver måned*, fordi *måned* styrer fælleskøn.

I talesproget er der en tendens til at ophæve den slags grammatiske underordningsforhold ved at give det underordnede ord intetkønsform, selv om det overordnede styrer fælleskøn. I stilene er dette særlig almindeligt i ordforbindelser med et vist abstrakt indhold: *alt min kærlighed, sundt mad* o.lign. Dette kaldes i grammatikken frit intetkøn. I disse tilfælde er formerne ganske acceptable for det traditionelle skriftsprog. Men tendensen går langt videre. I kontrolmaterialet fra København har jeg for det første fundet en blandingsform: *de* (dvs. fremmedarbejderne) *er en fantastisk godt* (for: *godt*) *arbejdskraft*, desuden et eksempel på frit intetkøn i forbindelse med et navneord med konkret betydning: *krukken og dets indhold*. Jeg har endda noteret eksempler på *hver år*, *hver spor* og *hvert måned*?

Det omvendte, at et navneord, der på rigsmål styrer intetkøn, i jysk styrer fællesskøn, er ikke så ualmindeligt. Det kan give sig det udslag, at eleven følger dialektens bøjning og skriver *en guld Kors* (i stedet for: *et guld Kors*). Det kan også føre til en generel usikkerhed om ordenes køn, så man møder former som: *min pæneste tøj* skønt navneordet *tøj* på vendelbomål ligesom på rigsmål styrer intetkøn.

Tilbøjeligheden til at ophæve grammatiske styrelsesforhold mærker man overalt i landet i bestemte typer af tillægsord som omsagnsled: *mange er ikke særlig interesseret* (kort tillægsform) og *aktive i arbejdet*, og: *nogle af dem* (dvs. nogle cirkusnumre) *var dårlig* (tillægsord på *-lig*) *mens andre var meget*

gode. Særlige for jysk er de typer, hvor et tostavellesord bliver énstavet (i ud-talen!): *hvor gammel er dine forældre* og som adled: *nogle gammel guldsmykker* og – næsten forudsigeligt – overkorrekt: *de så en gamle dame* og *hun ser unge ud*.

Jydernes usikkerhed i rigsmålets anvendelse af de tilbagevisende stedord *sig* og *sin* er velkendt. Hovedreglen er, at der henvises til grundled i ental med *sig* og *sin*, til andre led i ental med *ham/hende* og *hans/hendes*. Jyderne foretrækker det modsatte: *han kunne ikke sammen med hans kone mere* eller: *når han midt i manegen sidder i hans egen lille solstråle*. Men usikkerheden giver sig også udslag i overkorrekte skrivemåder: *så hun og sin moder måtte blive ene tilbage* (hvor *sin* viser tilbage fra andet til første led af grundledet).

Men vendelbomål har et par specielle typer, der er helt fremmede for rigsmålet. De er kendetegnet ved, at *sig* og *sin* henviser fra en sætning til den forudgående. Således: *Lone hun sørgede meget over at sin fader døde* og man skal gå i skole, *ellers skal sine forældre undervise sig*. Det eneste af vendelbomålets særlige typer, som jeg ikke er stødt på, er: *de var frække over for sig*, hvor *sig* betyder den talende eller skrivende.

Det er ellers østdansk, der traditionelt er kendt for at henvise med *sig* og *sin* ud over de grænser, skolegrammatikken har sat. Her i en stil fra Albertslund: *Knapperne i skjorten rives af i kampen mod sin kone*. Men den tilsvarende aktivsætning er helt i orden: *man river knapperne i skjorten af i kampen mod sin kone*. Det er, fordi *sin* i passivsætningen henviser til det logiske grundled for aktivsætningen.

Der er en bestemt slags afvigelser fra rigsmålsnormen, som begås af de fleste, men som er vanskelige at få hold på, fordi det ofte er svært at trække grænserne for, hvad der er tilladt, og hvad der er uacceptabelt. Det drejer sig om de betydningsforbindelser, det enkelte udsagnsord kan indgå i. Forvekslingen af *ligge* og *lægge* er omtalt, et tilsvarende eksempel er *og så set* (for: *sad*) *mej og mads og så tog vi en gave*. Navnligner volder forholdsordene vanskeligheder. F.eks. omtales en krukke, *der regnes med at være fra 1100-tallet* (regne med skal efter reglerne stå i aktiv, og grundledet skal være en person). I nogle tilfælde viser en afvigende brug af forholdsord sig at være dialektalt betinget. Det gælder: *de spurgte ham efter om han ville stille op til valget*. I andre tilfælde er tilhørsforholdet mere tvivlsomt, blot siger sprogfølelsen, denne subjektive størrelse, at konstruktionen er uacceptabel: *han tog en blomsterskovl ved sig* (for: *med sig*). Men man kan også komme i tvivl. Er det acceptabelt at skrive: *Oppe i sommerhuset var hendes forældre begyndt med at spise morgenmad* i betydningen 'havde indledt morgenmåltidet'? *begynde med* plejer jo at pege fremad mod en fortsættelse med en anden aktivitet.

I eksemplet *Vi dyrker også landbrug* vil de fleste kunne blive enige om, at der er noget galt.

Men hvad? For man kan ikke blot *dyrke korn*, man kan også *dyrke* noget så generelt som *sport*. Men der er sider af landbruget, man ikke sådan dyrker. *Dyrke kvæg* går ikke. Og hvorfor kan man ikke *tabe en tåre*? I en stil hedder det: *hver gang at døren gik tabte hun en tåre*. Man kan jo ellers *tabe* så meget: *et armbånd, en tand, både næse*

og mund, hukommelsen, humøret sågar. Sagen er jo nok, at der her er en fast vending: *fælde tårer*, som bruges i højtidelig stil, normalt *græder* man.

Skriftsprogskonventionen skyr overflødighed i udtrykket, når det ikke drejer sig om blomstrende retoriske vendinger. Traditionen har med den begrundelse forkastet dobbeltindlederne af ledsætning *hvis at* osv. Men dem finder man en del af i stilene: *fordi at han ikke elskede hende mere, som om at jeg var blevet skubbet til side, imedens at Lones fader var levende*.

Med tilsvarende begrundelse afvises talesprogskonstruktionen med dobbeltindleder af helsætning (navneord + stedord): *Vesterhavet, det vil de fleste nok op og prøve at bade i* og med genoptagelse af grundledet: *Frank og de andre de står og snakker om festen*.

Særlig talesprogsnære og særlig udbredt i stilene er dobbeltindledere af typen: *Så enderlig fik Lone magten over sin moder* (med trykstært *så*, som nemlig indleder en ny episode i fortællingen). Forrest står et *så*, der på én gang betegner kronologien og repræsenterer det følgende, tungere biordsled. Og med tredobbelt indleder: *Så om lørdagen der* (for: *da*) *skulle de til ballet*.

Men konstruktionen kan blive endnu mere kompliceret: *det med fremtiden det tror jeg ikke folk de planlægger så hurtigt igen*. En rigtig talesprogs vending! Der står jo egentlig bare: *jeg tror ikke folk planlægger fremtiden særlig hurtigt*. Og grænsende til det helt udanske: *Godt trist næste morgen går hun i kirke*, hvor to led af forskellig slags står på helsætningens første plads.

Det hører med til talesprogspræget, at den normale ledstillingsforskel mellem helsætning og ledsætning i adskil-

lige tilfælde ophæves, f.eks. *jeg går på grundkursus fordi det går ikke så meget i detaljer* (for: *fordi det ikke går så meget i d.*).

Talesprogspræget er fælles for stilene som helhed, de dialektprægede så vel som de ikke dialektprægede fra Hirtshals Kommune og kontrolgrupperne. I Hirtshalsstilene optræder der desuden spredte dialektord og -udtryk. Der bruges helt gennemført *ishuset* om 'isboden', *trals* (dvs. *træls*) for: 'besværligt' forekommer i flere tilfælde. Det hedder meget udbredt *hvordant* i stedet for *hvordan* og *sådant* i stedet for *sådan*: *mange steder har de det godt nok sådant, at ... Kød købes ved en slagter* (i stedet for: *hos*), og juleaf-

ten er familien *løsten i en kop kaffe*, skriver en 4. klasser.

Undertiden består det jyske islæt i en speciel, gennemført synsvinkel, som den rigsmålstalende kan have vanskeligt ved helt at tolke stilistisk. F.eks. gennemfører en pige i 4. klasse, der skriver om sine juleforberedelser og oplevelser i selve julen, at omtale sig selv som *man*. Stilen slutter således: *og så er julen først om et år igen og det glæder man sig til og det gør du vel også*. Hvilket næppe er at tolke som cimbrisk beskedenhed.

Vibeke Sandersen, f. 1936
lektor i dansk sprog
Danmarks Lærerhøjskole

VRIS

Når vi låner ord ind i sproget, sørger vi for en udtale der på en rimelig måde ligner udtalen i de sprog vi låner fra. *Balkon*, *outsider* og *fingerspitzengefühl* udtales ganske vist ikke som det rene og skære fransk, engelsk og tysk, men det er nu altså sådan vi gør det!

Vi er fx klar over at et *n* i slutningen af et fransk ord udtales som *ng* – på dansk altså: *Salon*, *bassin* osv.; og at et *t* til slut slet ikke udtales: *tricot*, *fillet*, *buffet*.

Men engang imellem går det galt, for de franske regler er lidt mere indviklede. Der er fx. stoffet *poplin*. *Poplæng!* Så franske er de ikke en gang i Frankrig, de siger såmænd *popeline* lige ud af landevejen. Og så er der en *entrecôte*, altså et dyrt stykke

oksekød. I Frankrig siger de *entrecôte* med et højt og tydeligt *t*, men vi skal af en eller anden grund være mere franske end franskmændene, så vi stryger *t*'et – ligesom i *tricot*, der bare staves på en helt anden måde. Alle slagtere, tjenere og mange andre i Danmark siger *entrecoco*.

Det er den slags sprogfejl man kaldet overkorrektheder. De opstår når man kommer til at gøre noget forkert, netop fordi man gør sig gevaldig umage.

Det sker også med vores engelske fremmedord. Det er rigtigt at *ea* som regel udtales som *i*: *beat*, *teak*, *gear*. Men ikke altid, fx ikke i ordet for *steg* eller *bøf*. Det staves *s-t-e-a-k*, men udtales *stæjk*. I England, altså. For i Danmark er man efterhånden enig om at det hedder *stijk*. De talrige restauranter med navnet *Steak house* hedder vist aldrig andet end *stijkhaws*, og har

man råd til at bestille en *T-bone steak*, kan man være sikker på at tjeneren retter en til det skrupforkerte *T-bone stijk*.

Det er ikke det at et par fremmedord bliver udtalt på en skør måde. Det er der så mange der bliver.

Problemet er at man enten bliver

tvunget til at lade sig tyrannisere til at bruge de gale udtaler, eller må optræde som en bedredende blære over for sine medmennesker ved at holde fast ved det man har lært i skolen.

Så jeg holder mig nu til fiskefileter og cafeteriaer. Det er i øvrigt også billigere. EH

NUDANSK ORDBOG

Alfabetik er fantastisk. Den kan bringe dét sammen som i virkeligheden er langt fra hinanden, og adskille det der hører sammen. I Nudansk Ordbog (NDO) står således *djævel* lige før *DK* og *DKP*, *kolibri* står ved siden af *kolik*, og *sjæl* står ved siden af *sjælden*. Man skal passe på ikke at ane en dyb mening med det. Hensigten med alfabetikken er nemlig en anden; at sætte os i stand til at finde en hvilken som helst dims blandt over 50.000 andre lignende dimser. Dimserne er ord, og er ordene ordnet alfabetisk, kan man finde præcis det ord man ønsker i ordsamlinger på flere tusinde og hundrede tusind ord. Alfabetik er fantastisk.

Alfabetik er forudsætningen for at man kan lave ordbøger. Hvis man ikke kunne finde frem til de ønskede ord, havde man ikke brug for at samle dem i store samlinger. Nok er det godt at gemme dem som hø, men det er ikke ligegyldigt i hvilken rækkefølge man spiser dem. En ordbog er altså en alfabetisk ordnet samling af ord. Sådanne ordsamlinger kan nu have mange forskellige formål: de kan være forråd af ord på fremmede sprog med tilhørende oversættelse, de kan være forråd af

stavevejledninger, forråd af orddefinitioner osv.

Ordbogstyper

Af ordbogstyper kan man først og fremmest nævne de fremmedsprogede ordbøger: dansk-engelsk og engelsk-dansk, dansk-tysk og tysk-dansk osv. Formålet med dem er helt klart og der skal ikke bruges mere plads på dem her. Inden for kategorien enkeltsprogede ordbøger findes så igen en hel række forskellige typer. Typen af oplysninger om hvert enkelt ord kan variere. I en retskrivningsordbog gives der kun oplysninger om ordets stavemåde og bøjning, den er normativ og stave-normen er forudsætningen for at alfabetikken virker. I en udtaleordbog skal der ud over det skrevne ord, som er nødvendigt for alfabetikken, angives ordets udtale i en eller anden form, ofte en særlig lydskrift. En udtaleordbog vil også have en normativ karakter; ordet skal udtales som det står.

I en etymologisk ordbog får man oplysninger om ordenes oprindelse og slægtskab; i en synonymordbog får man oplysninger om ordenes betydningsligheder; og i en begrebsordbog –

som ikke er ordnet alfabetisk, men meningsmæssigt, men som har et alfabetisk ordregister – får man oplysninger om ordenes betydningstilhørsforhold i videre forstand: hvilke ord betyder næsten det samme, hvilke hører til samme betydningsfelt, og hvilke er dele af samme helhed? I en hyppighedsordbog kan man få oplysninger om det enkelte ords hyppighed og rang i en hyppighedsliste; i en retrograd ordbog, som er en ordbog hvor ordene er ordnet alfabetisk efter ordenes bogstaver taget bagfra, kan man få oplysninger om hvilke ord der ender på det samme; i en sprogbrugordsbog kan man få oplyst hvilke forbindelser med andre ord et givet ord kan indgå i; og endelig kan man i et leksikon få at vide hvilke ting og sager, fysiske lokaliteter, historiske personer ordene henviser til.

Specialordbøger

Ordbøger kan også variere med hensyn til hvilket ordstof de inddrager. I en fremmedordbog er kun medtaget ord der er lånt ind i sproget fra andre sprog, ofte ord af teknisk eller videnskabelig karakter; i en slangordbog er kun medtaget ord som anses for at være mindre pæne, som ikke ofte bruges på skrift eller i pænere selskab; i en dialektordbog findes ord som tales i afgrænsede områder. Der findes særlige ordbøger om ordforrådet i ældre tekster og andre om hvilke nye ord der er kommet i en bestemt periode. Endelig findes der særlige navnefortegnelser og specielle forkortelsesordbøger.

På dansk findes alle de omtalte ordbøger (på nær udtaleordbogen – der er ved at blive lavet én), og de opfylder hver deres specielle behov, ofte hos et meget lille antal mennesker. Derfor findes der også en sidste type ordbog,

nemlig den ordbog der bringer alle de forskellige typer af oplysninger (undtagen oplysningen om den baglæns alfabetiske plads) og som medtager lidt af alle de særsprog som ellers kan have deres specialordbog: alt-i-et-ordbogen.

Af alt-i-et-ordbøger kan man så igen nævne 3 typer: den der principielt tager alt med, sådan er den store *Ordbog over det Danske Sprog* i 28 bind; den der skal være lille, billig, handy, til at bruge for ethvert skolebarn fra 4. klasse, sådan er *Dansk skoleordbog*, med sine ca. 17.000 ord; og så er der ikke den tykke, ikke den tynde, men den der er fuld af alle de ord som almindelige mennesker har brug for, hverken mere eller mindre; sådan er *Nudansk Ordbog*. Den indeholder ca. 58.000 ord, lidt fremmedord, lidt slang, lidt gamle ord, lidt nye ord, retskrivning, udtale, etymologi, betydning. Kort sagt *Nudansk Ordbog* er virkelig et forsøg på en alt-i-et-ordbog.

Skønsomhed

Det vigtigste ved en ordbog der prøver at være alt-i-et, det er om afvejningen af de forskellige hensyn foretages med skønsomhed; er proportionerne mellem de forskellige typer af oplysninger rimelig, er udvalget af ord fra de forskellige områder foretaget med overblik? *Nudansk Ordbog* er i efteråret 82 kommet i 11. udgave, så det skal her undersøges om afvejningen i denne ordbog er foretaget med skønsomhed; denne artikel er så at sige en anmeldelse af *Nudansk Ordbog* 11. udgave.

Det første man støder på er nok dette at NDO kan bruges som retskrivningsordbog. Jeg tror ikke der kan findes mange ord blandt de ca. 58.000 i NDO hvor stavning og bøjning ikke er i overensstemmelse med den officiel-

grund-mur (af. af *grundmuret*) mur, der helt igennem er af (mur)sten. – **grund-muret** adj. (til *grund* I 3; egl. 'solidt bygget') *et g. hus* z: hus, der er bygget af sten fra grunden; – overf. *en g. (z): grundfæstet, urokkelig) overbevisning*.

grund-rids (efter tysk *grundriss*: til *grund* I 3) tegning af (grundtrækkene af) en bygning i vandret snit.

grund-skole (til *grund* I 3) om skole(klasser), der giver grundlæggende undervisning.

grund-skud (til *grund* I i betyd. 'havbund'; egl. 'skud, der rammer et skib i eller under vandlinjen') nu kun overf. om knusende slag o.l.: *hans selsikkerhed fik et g.*

grund-skyld (til *grund* I 1) den del af de faste ejendomsskatter, der hviler på jord i ubebygget tilstand.

grund-sprog (til *grund* I 3) – 1. ursprog (hvorfra andre sprog nedstammer): *det indoeuropæiske g.* – 2. originalsprog (hvori noget først er skrevet): *oversætte et værk fra grundsproget*.

grund-sten (til *grund* I 3) sten, der danner fundament; spec. om de første sten, der højtideligt nedlægges i fundamentet til større bygning. – **grundstens-nedlæggelse**.

grund-stof (til *grund* I 3) stof, der (ifølge den traditionelle fysik) ikke kan spaltes i uensartede bestanddele.

grund-støde; -*ning* (til *grund* I i betyd. 'havbund') støde på grund; især i perf.partic. og som vbs.: *skibet er grundstødt: grundstødningen skete på Hatter-Rev*.

grund-sætning (til *grund* I 3 og 4) – 1. filosofisk, matematisk sætning, der danner grundlag i et system, og som ikke søges bevist; aksiom; maksime. – 2. regel, princip: *have faste grund-sætninger*.

grund-tal (til *grund* I 3) – 1. helt, positivt tal; også: tal, der ligger til grund i et talsystem (alm. tallet 10). – 2. talord, der angiver antal; mængdetal (modsat 'ordenstal').

grund-tone (til *grund* I 3) dybeste tone i en skala.

Grundtvig, SN; efter ukendt dansk stednavn, antagelig en sammensætn. af adj. *grund* og subst. *vig*. – **grundtvigi'aner** -en, -e (se -ianer) tilhænger af grundtvigianismen. – **grundtvigianisme** -n (se -isme) N. F. S. Grundtvigs anskuelse og den deraf opståede åndsretning. – **grundtvigi'ansk** adj., ntr. d.s. (af. af *grundtvigianer*, se -sk) (nu sjæld.). – **grundtvigsk** adj., ntr. d.s. (af. af *Grundtvig*, se -sk) *grundtvigske ideer*.

grund-vand (til *grund* I 1) det vand, der findes ved jordoverfladen over et vandstandsende lag. – **grundvands-pumpe**.

grund-vold (fællesnord.: middeld. *grunwolt*, oldnord. *grundvollr*; til *grund* I 3; 2. led er vist *vold* 'slette, forhøjning', jf. *vold* I) *huset står på en svag g.*; *staten ryster eller rystes i sin g.*

grunker subst. plur. (vist egl. 'dyng, bunke'; jf. skånsk *grunka* samle, foræld. svensk *grunk* bundfald; besl.m. *grums*) opsparede rigdomme (der dyngedes op på kistebunden); formue, penge.

gru-opvækkende adj.

gruppe -n, -r (lånt i slutn. af 18. årh. gennem tysk og fransk fra ital. *gruppo* forening) *en g. træer; drøvdyggerne er en g. inden for pattedyrene*; – politisk anvendt om parti, del af partier ell. samling af partier. – **gruppe-arbejde**, -billede. – **gruppe-dynamik** (undersøgelse af) den måde, hvorpå en gruppes medlemmer indbyrdes påvirker hinanden. – **gruppere** -ede; -ing (gennem tysk *gruppieren* fra fransk *grouper* afl. af *groupe* gruppe) *børnene grupperede sig efter alder*. – **gruppe-sex**. – **gruppe-teater** teater skabt af en gruppe skuespillere ell. amatører m. fælles ansvar og fælles syn på teatrets opgave.

Grurup, Thy. – 1. led muligvis et subst. besl.m. oldnord. *grui* (aske)dyng. – 2. led -*torp*, s.d.

grus -et, uden plur. (ænydda; måske fra plattysk *grus*, jf. tysk *graus*; besl.m. *grutte*, *gryde*, *gryn*, *grød*) småsten (ofte blandet med sand); *der er et lag g. på havegangen*; om murrester, ruiner: *bygningen lå i g., var sunket i g.* – *g. i maskineriet*, se *maskineri*. – **gruse** -ede; -ning; strø *grus* på. – **gruset** adj. (af. af *grus* ell. perf.partic. af *gruse*) belagt med *grus*. – **grus-grav**, -harpe (2. led *harpe* II)

grusom adj., -me (af. af *gru*; se -som; jf. plattysk *grusam*, tysk *grausam*) *en g. tyrann*; *en g. handling*; – m. svækket betydning: *en g. masse penge*. – **grusomhed** -en, -er (se -hed)

grut, en ell. et (af. af *grutte*) groftmalet korn. – **grutte** -ede; -ning (fra plattysk *grotten* besl.m. *grund* I) knuse, male groft.

gruyere [gryjær] -n, -r (efter distriktet *Gruyère* i Schweiz) *et schweizerost*.

gry I -et, uden plur. (af. af *gry* II; sjæld. før 1800) (poet.) dagens begyndelse: *ig. og kvæld*.

gry II -ede (fællesnord.: oldnord. *gryja*; besl.m. *grd*, jf. bornholmsk *grána* lysne ad dag, tysk *es graut* det gryr) *dagen, morgenen gryr*; *en gryende mistanke, angst*.

gryde -n, -r (fællesnord.: middeld. *gryde*, *gryta*, oldnord. *grýta*; afl. af germansk **greuta-* (oldnord. *grjótt*) sten; besl.m. *grus*, *gryn*, *grød*; egl. 'beholder af sten') – 1. *en g. suppe*; *små gryder har også øren* siges fx, når man ikke vil have, at børnene hører, hvad der bliver sagt. – 2. grydeformet hulning i klitter: *der var lø for blæsten i gryderne*. – **gryde-fuld**, en, -e (jf. *håndfuld*) *en g. kartofler*. – **gryde-klar** især om fjerkræ, der er plukket og renset. – **gryde-lap**, -låg, -ske.

Grymer, SN; af fornævnet (mandsnavnet) middeld. *Grimar*; 1. led er nært besl.m. oldnord. *grima* maske, 2. led er urnord. -*harjar* kriger. Bondetilnavn på Lolland og Falster.

gryn -et, plur. d.s. (fællesgerm.: oldnord. *grjón*, ældre tysk *grien* sand, *grus*; besl.m. *grus*, *gryde*, *grød*; egl. 'noget søndermalet, knust') *lave grød af g.*; overf., om barn: *sådan et lille g.!*

Grynderup, Himmerland og Vendsyssel. – 1. led er gen. af mandnavnet oldda. **Grundi*, oldnord. *Grundi*. – 2. led -*torp*, s.d. *Sa*. navn er *Grynerup*, Viborg Amt, og *Grønderup*, Fyn.

le, grønne, *Retskrivningsordbog*, udgivet af Dansk Sprognævn. NDO har endog i forhold til *Retskrivningsordbog* den fordel at den jævnligt revideres således at man i den kan finde hvordan man staver ord der ikke er kommet med i den grønne retskrivningsordbog, fx ord som *bistro*, *gruk*, *gruyere*.

Navne

NDO omfatter også – hvad mange ordbøger ikke gør – navne, både fornavne, efternavne og stednavne. Ca. 12% af ordstoffet, eller 6.000 ord, er navne. Det er godt stof og af interesse for mange mennesker hvad fornavne kommer af. Det fx meget morsomt at få at vide at *Erik* er et »mandsnavn, olddansk **Æirikr* enehersker; sidste led = gotisk *reiks* herre, øvrighedsperson, et keltisk lån i germansk; navnet hører oprindeligt hjemme i germanske fyrsteslægter«. Men hvor mange ville nogen sinde drømme om at slå efternavnet *Grubbe* op? Og hvad er kriteriet for hvilke stednavne der udelades? Jeg kan godt slå op hvad *Trekroner* fortet ud for København kommer af, men ikke at *Trekronergade* har navn efter noget helt andet. Det forekommer mig således at slægtsnavne og stednavne i en alt-i-et-ordbog er et luksusudstyr som kun meget få mennesker vil vide at værdsætte. De 4.000 ordpladser kunne måske være brugt til noget andet.

Udtale

På dansk svarer skrift og udtale nogenlunde godt til hinanden således at man, hvis man har skrivemåden, efter faste regler kan udtale ordet. Det er derfor et godt og rimeligt princip at NDO kun angiver udtalen når den afviger fra de almindelige regler.

NDO benytter, som det står i nøgle til bogens brug, en stærkt forenklet lydskrift. Denne praksis er imidlertid på flere punkter uheldig. I stedet for at indføre særlige tegn for blødt *d* og *g* indfører ordbogen en særlig konvention om at bindestreg efter bogstavet angiver at det er blødt. Det forekommer mig intuitivt uforståeligt: */dana'íd-er/* over for */pje-de'sta'//*. Selvom lang vokal ellers betegnes med en vandret streg over vokalen, fx *enquete/ angkǣt/*, så er den vandrette streg over *i* erstattet med et accent aigu, fx *i/dana'íd-er/* i samme nøgle til bogens brug. I de oldnordiske ord i NDO betyder det mærkelige tegn der er sat sammen af et *o* og et *e* med en lille streg i midten for oven, langt *ø*, mens det i udtaleangivelsens kursivskrift angiver *æ*. Systemet for udtaleangivelse er således mildest talt usmart, og for at gøre det hele fuldkomment, er der i selve nøglen til bogens brug 4 udtaleangivelser som ikke er i overensstemmelse med den moderne og helt korrekte sprogbrug som jeg selv følger. Jeg udtaler ikke ordet *flirte/ 'flörte/* som ordbogen angiver, men *'flöte/*, ikke ordet *pedestal/ pje-de'sta'//*, men *'pie-de'stal'/* ikke ordet *feudal/ föw dal/*, men *'föw da'//* (og det er forkert på en anden måde inde i ordbogen) og ikke ordet *diagnose/ diag-'nose/*, men *'dia'nose/* eller *'dia-'gnose/*. Får NDO på udtaleområdet normativ kraft er det således temmelig katastrofalt. Men heldigvis vil kun de færreste mennesker prøve at forstå notationssystemet.

Ordnes oprindelse

Den type af oplysninger der lægges mest vægt på i NDO er nok oplysningerne om ordenes oprindelse; oplysning-

gerne er fyldige, umiddelbart forståelige (når man kender forkortelserne) og interessante. Se fx hvad der står om *grænse I*: »(ænyda; fra plattysk *grens-ze*, tysk *grenze*; ordet er oprind. slavisk, jf. polsk *granica* grænse, afl. af *gran* kant, hjørne; jf. *mark*), eller om *grød*: (fællesnord.: middelald. *grøt*; orldnord. *graut* (om au/ø se SprO § 26); jf. tysk *grütze*; besl. m. *grus*, *gryde*, *gryn*; egl. 'knust masse')«. Det er nok det mange går til ordbogen efter, efter at få at vide hvad ordet kommer af og hvad det er beslægtet med. Samtidig får man så en henvisning til det der i forlagets følgeskrivelse kaldes »den forbilledlige sproghistoriske oversigt, en dansk minisprogshistorie« som findes foran i bogen. Her får man at vide hvilke lydlove der gør *au* til *ø* på hvilke tider. Der er således i ordbogen gode og pædagogiske vejledninger til forståelsen af et stort sprogvidenskabeligt område.

I gennemsnit udgør oplysningerne om ordenes oprindelse de to af de typisk fem linjer der står om et ord. Med andre ord får man 440 sider om etymologi og 660 om alt det andet til sammen. Det er måske at overdrive lidt. De etymologiske oplysninger søger folk jo kun af morskab, de skal ikke bruge dem til noget. De kan derimod have brug for at få at vide hvordan ord staves (og det får de), hvad de betyder og hvordan de bruges, men jo flere sider der bruges til etymologi, des færre er der til betydning og brug. Så det er måske lidt overdrevet. Det er måske en sen afspejling af hvordan sprogvidenskaben så ud for over 100 år siden, hvor den historiske sprogvidenskab var enerådende og hvor retstavning og valget af det rette ord var noget man kunne, ikke noget man talte om.

Ordenes betydning

I moderne enkeltsprogede ordbøger er det et princip at man prøver at definere ordenes betydning ved hjælp af et begrænset antal andre ord. Man kan fx finde engelsk-engelsk ordbøger der arbejder med et definerende ordforråd på 1000 eller 2000 ord. Noget sådant er ikke forsøgt i Nudansk Ordbog. I det hele taget gøres der meget lidt ud af orddefinitionerne. I en række tilfælde er der slet ingen angivelse af ordets betydning, fx ikke for ord som *gruelig*, *grundig*, *grundlag*, *gryde*, *grynt*, *græde*, *grænse*, *grød*. Man kan altså i ordbogen ikke få at vide hvad disse ord betyder. En udlænding kan således intet få ud af at bruge NDO. En engelsk-engelsk ordbog er ellers det vigtigste hjælpemiddel for mange danskere der skal lære engelsk.

Man kan også se at orddefinitionerne hovedsagelig er medtaget for ordbogsredaktørens skyld, nemlig for at adskille homonymer, dvs. ord der staves ens men betyder noget forskelligt. Det angives fx at ordet *vej* dels kan betyde 'færdssåre', dels 'retning' (*hun gik den vej*) og dels 'afstand' (*lang vej hjem*). Dette er som regel ikke noget problem for folk der sidder og skal skrive noget og leder efter det rigtige ord; det er kun et problem for dem der skal alfabetisere ordene. Det almindelige skrivende folk har brug for, er at skelne præcist mellem synonymer, dvs. ord der skrives forskelligt men betyder næsten det samme. De kan fx have brug for at slå op hvad forskellen er på *vej* og *gade*. Men det kan man ikke få i NDO for der er ingen betydningsangivelse ved *gade*, og der gives i den relevante definition af *vej* ('færdssåre') ikke nogen træk der kan bruges til at skelne mellem *vej* og *gade*. Forskellen

er vel at en gade er en 'færdselsåre omgivet af huse, evt. høje huse', mens en vej ligger mere åbent. Skel mellem synonymmer prøver NDO ikke i noget tilfælde at lave.

Den fineste betydning

De forskellige betydninger som et og samme skrevne ord kan have, er nummererede, fx defineres ordet *betyde* »1. tilkendegive... 2. om tegn, ord o.l.: angive, betegne... 3. have værdi eller indflydelse«. Principielt er det vel ligegyldigt hvilken betydning der får hvilket nummer, men for den der leder, er det lettest at det er den første der er den rigtige. Det vil det kun i sjældne tilfælde være i eksemplet med *betyde*, betydning 2. må være langt den almindeligste, mens betydning 1. næsten ikke bruges af nogen mennesker. Det er ikke et enestående tilfælde med *betyde*. Under *dublé* angives det fx at det 1. betyder »det at dræbe to stykker vildt ved skud affyret hurtigt efter hinanden. – 2. metal overtrukket med mere værdifuldt metal«. Under *klare*, hvor der for øvrigt ikke angives betydning men kun bringes eksempler med oversættelse, angives først *klare en væske*, dvs. 'befri for urenheder', så overført: 'magte noget' *godt klaret*. Under *strippe*: »1. fjerne hovedribberne fra tobaksblade. – 2. klæde sig af.« Hvordan kan redaktørerne med så søvngængeragtig sikkerhed som den første betydning hver gang vælge den som ingen mennesker kender eller bruger, mens den normale, hyppigst brugte betydning kommer sidst. Jo, det hænger nok sammen med at den oprindeligste betydning anses for den fineste og derfor står først. Det holder nemlig stik i alle de anførte eksempler, den oprindeligste betydning kommer først. Den rimeligste løsning

havde selvfølgelig været at sætte den hyppigste betydning først den næsthypigste dernæst og så fremdeles. Den samme holdning kommer frem i ordet *egentlig* i de etymologiske parenteser for den oprindelige betydning – ofte uden at den moderne og anderledes betydning overhovedet nævnes, fx ordet *grød*.

Den uaktuelle betydning

Værst er det dog hvor betydningsangivelsen direkte er vildledende. Fx står der at *krydseren gav skibet et skud for boven* betyder 'affyrede et skud foran det for at standse det', og overført kan det betyde 'give en advarsel'. De fleste mennesker forstår i dag ved ordene *et skud for boven* et ødelæggende slag. Under *trampolin*: 'fjedrende springbræt eller madras'; definitionen udvisker helt forskellen på den farlige og i skolerne forbudte *trampolin*, som kan defineres som 'stof der med fjedre er spændt ud på en ramme så man kan hoppe på det', og så det ufarlige *springbræt*. Ved ordet *gruppe* er det ikke angivet at det også er en matematisk teknisk term, ved *grundrids* står der ikke at det kan være andet end tegning, ved *grundtal* mangler flere af de matematiske betydninger og til sidst, prøv at se hvad der står om *grundvand*: 'det vand, der findes ved jordoverfladen over et vandstandsende lag'. Kan man af den definition forstå at det er noget der er nede i jorden? Og om *grønsvær*: 'sammenhængende græs vækst'. Kan man af den definition overhovedet forstå hvorledes man kan *spille fodbold på grønsværen*?

Der er i det hele taget ikke gjort ret meget ved de orddefinitioner: de mangler, de tjener ikke nyttige formål, de er upraktisk organiserede og ofte direkte vildledende.

Omfang og udvalg

Som sagt er NDO en ordbog der prøver at tage noget med af alt, de vigtigste fremmedord, de kendteste slangord, de mest blivende af de nye ord, og de nødvendigeste af de gamle. Alt kan NDO med sine 1100 sider ikke have med. Jeg har prøvet at tælle hvor mange ord der er udeladt på én side af NDO ved at se hvor mange der står i Ordbog over det Danske Sprog (ODS) på samme alfabetiske plads. Jeg har valgt side 356 som omfatter ord fra *gru* til *grundløn*. Mellem *gru* og *grundløn* er der i ODS 132 ord som ikke findes i NDO, som ellers har 45 ord på den side. Der er altså i NDO foretaget et kraftigt udvalg. Fx har man i NDO udeladt *grubbe*, *grud*, og en lang række sammensætninger med *grund-*, fx. *grundblad*, *grundbrev*, *grundbue*. Det er efter min mening et helt berettiget valg. Man har også i NDO udeladt *grundflade* (geometrisk), *grundlovsdag*, *grundlinie* (geometrisk), men medtaget ord som *grunderer*, *grundet* (fx i *grundet vand*), *grut* og *grue* (ildsted). Det sidste er efter min mening alt for mange fejlskøn inden for ét opslag – der er vel det samme antal på hvert opslag. En alt-i-ét-ordbog hviler på skønsomhed, og dette er ikke skønsonst.

Hvis man går uden for lige dette opslag i bogen kan man lede forgæves efter ord som: *grafitti*, *diligence*, *obsklasse*, *periodeklasse*, *poster*, *reificere*, *bodystocking*, *dip*. Og det er med vilje de ikke er taget med; redaktøren af ordbogen har til sin rådighed haft Dansk Sprognævns lister over nye ord og heri står alle disse ord. Det er selvfølgelig ikke alle døgnflueord som skal med i en ordbog som NDO. Men der må være tale om en afvejning, og den-

ne afvejning har været præget af alt for stor forsigtighed og konservatisme. Man kan slet ikke kalde det en nudansk ordbog når den først i denne udgave har medtaget ord som *filibuster*, *krækprosa*, *mullah* og *paranoia*. Især ikke når der på hver eneste side er ord som er så gamle eller dialektale at kun få mennesker bruger dem.

Nudansk ordbog

Alt i alt er det fantastisk at man kan få en ordbog som Nudansk Ordbog for 218 kr. Den er et uvurderligt hjælpemiddel for alle almindelige mennesker der interesserer sig for at bruge sprog godt og rigtigt. Som retskrivningsvejledning er den perfekt, man kan få mange sjove og interessante oplysninger om navne og andre ords oprindelse og slægtskab og man kan finde mange gode og velvalgte eksempler på hvorledes man skal bruge de enkelte ord.

Men, der er også et men, man kunne godt for de samme penge have fået fyldt de 1100 sider på en mere hensigtsmæssig måde. Man kunne have fået præcise og afgrænsende definitioner på alle ord, man kunne have fået et lidt mere moderne udvalg af ord og man kunne have fået endnu flere eksempler. Ordbogen hedder *Nudansk Ordbog*, men dens styrke er ikke det *nu*-danske, men det traditionelle. For nudansk er ikke hvad det har været. Og en ordbog om nudansk kan ikke indrettes efter hvorledes videnskaben så ud for 100 år siden.

Ole Togeby, f. 1947.

Lektor i dansk sprog
Københavns Universitet.

NUDANSK ORDBOG 1-2, 11. udgave,
pris 218 kr. indb.
Politikens Forlag.

Digtet er lavet af sprog – og handler om sprog!

Hvis man kigger på litteraturens, dvs. Sprogkunstens historie vil man se at graden af Sproglig Bevidsthed er meget forskellig fra periode til periode. Nogle gange – f.eks. i nutiden – er man mest optaget af det som sproget peger hen på, den virkelighed det beretter om: nyrealisme, dokumentarisme osv. Andre gange er man mere optaget af selve sproget, sprog materialet; og til enhver tid kan man beskrive et givent litterært klimas placering i forholdet til disse to yderpunkter.

At være optaget af sprogets henvisningsfunktion er selvfølgelig det almindeligste og kræver ikke nærmere begrundelse. Men egentlig er det ikke særlig mærkværdigt at en kunstner – og en kunstart – på et vist tidspunkt i sin udvikling kommer til at interessere sig for sit eget UDTRYKSMATERIALE, sit eget medium. En billedhugger har en nærliggende interesse i at vide noget om stenenes art og væsen – og på samme måde for en forfatter eller digter mht. sproget og sprog materialets indre og ydre egenskaber.

Et sådant tidspunkt, hvor sprogkunsten vendte opmærksomheden væk fra omverdenen og væk fra de ydre budskaber og indimod sig selv, indtraf i 60'erne i den litterære retning der er blevet kaldt KONKRETISMEN; navnet ud fra bevægelsens interesse for sprogets konkret-sanselige og materielle egenskaber: sproget som LYD og sproget som SKRIFTBILLEDE. Omstående digt er et eksempel herpå.

Inspireret af surrealisme og dadaisme taler tidens digtere meget om at BEFRI sproget, nedbryde de traditionelle betydninger osv.

De bruger ikke ordene som det officielt og sprogrigtigt hør og bør sig. De peger på at ordene jo faktisk kan bruges til så mange ting. Til at have en mening og udtrykke den, OK – men man kan jo også dykke ned i ordene, stille dem sammen på alle mulige måder, klippe i dem, skubbe til dem osv. Hvorfor stifne i at tro at sproget kun kan bruges til at meddele sig med.

Digtere har alle dage været en slags OPLEVELSES-KONSTRUKTØRER, men disse sproglige oplevelseskonstruktioner gør det at de samtidig med at bygge digtet op, AFSLØRER TEKNIKKERNE, hvilket normalt er tabu i kunstens verden. Konkretisterne river det hemmelighedsfulde og mystiske slør af kunsten og fremviser mekanikken i fuldt dagslys. Det betyder ikke at de er destruktive, de indarbejder blot den hidtil private VÆRKSTEDS-SYNSVINKEL i digtene – og gør den til en del af budskabet, ofte til selve budskabet.

I den hidtidige – og som nævnt igen i den nutidige – litteratur var sproget blot tjener for de meninger og holdninger som forfatteren ville aflevere. Sproget var nærmest overbebyrdet med betydninger og associationsdybder, helt ekstremt i modernismen der er den retning konkretismen tager afsæt fra. Det konkretisterne gør er da frækt

gode kæppe knækker næppe

gode

kæppe

knækker

næppe

GODEKÆPPEKNÆKKER

NÆPPEGODEKÆPPEKN

ÆKKERNÆPPEGODEKÆ

PPEKNÆKKERNÆPPEG

ODEKÆPPEKNÆKKERN

ÆPPEGODEKÆPPEKNÆ

KKERNÆPPEGODEKÆP

PEKNÆKKERNÆPPEGO

DEKÆPPEKNÆKKERNÆ

PPEGODEKÆPPEKNÆK

KERNÆPPEGODEKÆPP

EKNÆKKERNÆPPEGOD

EKÆPPEKNÆKKERNÆP

PEGODEKÆPPEKNÆKK

ERNÆPPEGODEKÆPPE

KNÆKKERNÆPPEGODE

KÆPPEKNÆKKERNÆPP

EGODEKÆPPEKNÆKKE

RNÆPPEGODEKÆPPEK

NÆKKERNÆPPEGODEK

ÆPPEKNÆKKERNÆPPE

at lege med dette alvorlige og betydningsmættede sprog.

Konkretisterne er ligesom børn beta- get af sprogets saft og kraft, af at lege med dets klange og muligheder – slappe lidt af fra alt det højtidelige med betydning. Hvad vil man sige med *Okker gokker gummiklokker?* Ingenting! Det er bare sjove lyde. Trods alt er det stadig ikke forbudt at være fjollet. Javel, men hvad handler så dette digt af Vagn Steen om (fra digte? (1964)), hvordan skal man forstå det? Ja nu skal man jo ihvertfald ikke stille sig på bagbenene, så er der ingenting der dur, man må give tingene en chance, hengive sig en smule.

Så lad os prøve at følge den retning som digtet selv foreslår. Lad os starte med at være ærlige og indrømme at sådan et digt læses mindst to gange – og på forskellig måde. De fleste læsere kaster lige blikkene på kryds og tværs henover digtet for ligesom at orientere sig. Og blot dette hurtige førsteblik har allerede givet os nøglen til en anden og mere følsom læsning. Vi forstår lynhurtigt at vi åbenbart ikke skal holde ørerne åbne for symboler og udviklede handlinger, ejheller poetiske stemninger. Digtet opfordrer eller tvinger os derimod til at OPLEVE ORDENE SOM ORD. Men lad os gå frem trin for trin. Vi ved fra den første hastige flakken med blikket nedover siden at der er en slags acceleration i digtet. Lad os kigge på hvordan denne bevægelse er bygget op.

Et digt er en sprogmaskine der modellerer vores opmærksomhed, og allerede i første linje forskubbes opmærksomheden væk fra den bogstavelige betydning af ordene, og lyd- eller klangbilledet træder frem. Selv om alle fire ord betyder noget forskelligt og selv

om sætningen sådan set er meningsfuld, så er ingen læser så hårdhudet at hun tror det er betydningsindholdet i sætningen som digteren vil fremlægge for verden.

Vi ved også allerede fra vores hastige kig at det er samme sætning, samme ord der gentages og »maltrakteres« digtet igennem, og når et digt bare bliver ved med at bruge de samme ord igen og igen, ja så må det være noget andet end ordenes betydning der er i søgelyset.

Ydermere ligner de tre sidste ord hinanden så meget rent fonetisk at vi meget let kan komme til at kløjs i det og bytte om på lydene. Det er lige netop dette der er mekanikken i børnelydgigte som *Bispens gibsgebis*. De hedder remser – og sådan kalder Vagn Steen også sit digt.

Allerede i første linje er betydningen altså blæst ud af disse gode danske ord!

Ordene bliver sat på hver sin linje. Det er interessant at bemærke hvad dette medfører: for det første en langsommere læserytme; hvert ord læses for sig og de lydige egenskaber og ligheder træder endnu tydeligere frem. Hvert ord står næsten som en overskrift, som en selvstændig titel. Ved på denne måde at inddrage nye UDTRYKSOMRÅDER laver digtet sin egen lille sprogrevolution.

Dette fænomen er tydeligere i et andet konkretistisk digt (som også bare kunne kaldes en sprogvittighed). Det lyder eller rettere synes således: VÆKSEL. Pointen eller »gibbet« i det er at ordet, digtet på én gang BETYDER 'veksel' og ER en veksler – nemlig i bogstavernes placering.

Normalt lægger vi ikke mærke til om et enkelt bogstav står lidt højere end et

andet, for det betyder ingenting, det er bare en »fejl« – dvs. det eksisterer nærmest ikke. At *P*et i det 19. ord i denne artikel – *forskellig* – står forskudt har ingen bemærket, men i ovennævnte digt har samme placering FUNKTION. Hvis vi vil forstå digtet er vi nødt til at lægge mærke til det. Og det lettes af at flere bogstaver har denne placering så der opstår et mønster. Digtet lærer os altså at opleve bogstavernes placering på en ny måde. Og at opleve på en ny måde – det er netop meningen med kunsten. Nu kan man så sige at der ikke er så meget livsændrende i at lære at opleve bogstaver på denne måde og at man har mødt digte der udøvede en stærkere påvirkning på læseren. Det er jeg naturligvis enig i, men selve MEKANISMEN er spændende (og meget let at forstå i det brugte eksempel), for i perspektiv kan det vise os at vi sædvanligvis oplever omverdenen helt vanemæssigt og at det er muligt at komme til at SE på andre måder. Oehlenschläger siger om poesien væsen: »at see en Ting fra en Side, hvorfra den ikke har været seet før er den sande Seening«.

Men lad os vende tilbage til det digt det drejer sig om. Eksemplet skulle blot vise hvordan nye udtryksmuligheder – dvs. oplevelsesmuligheder – bliver indvundet.

I digtets tredje del ser vi hvordan digteren ligesom går amok bag skrivemaskinen, sproget eksploderer nu fuldstændigt. Her er både typografien og mellemrummene mellem ordene ændret. De store bogstaver, som vi til daglig oplever med en bestemt, fastsat funktion (i egennavne, efter punktum osv.) får nu en helt ny værdi. Og nu er der virkelig skred i tingene. Mens først sætningen blev opløst i sine ord, bliver

nu ordene opløst i bogstaver. Det er sprogets totale sammenbrud. Fra et meningsfuldt sprogligt kosmos har vi nu et sprogligt kaos.

Hvis man virkelig prøver at læse digtet højt – så langt man kan, det er svært – så kan tabu-ordet *knæppe* dårligt undgå at dukke op af lydhavet. Når man – som konkretisterne netop gør – taler om at ordene er UNDERTRYKT af deres betydning, så gælder det vel næppe i højere grad end for et ord som *knæppe*. Det er simpelthen så befængt og fornægtet at det undertiden end ikke accepteres i sprogvidenskabelig sammenhæng. Det er virkelig ejendommeligt og sørgeligt at se hvordan sprogforskere krymper sig når de kommer til tabuordene. Man kan til nød forstå og smile overbærende ad den pæne professor i orientalske sprog der i 1866 udgav en ordbog over gadesproget – selvfølgelig under pseudonym – og stavede »livsfarlige« ord som *lort* – med græske bogstaver. Men selv når nyligt afdøde professor Skautrup fortæller om ordet *røvs* historie i sin *Arv og gæld i ordenes samfund* (1958) står ordet der slet ikke! Det bliver identificeret og omtalt som »det lille ord der i Shaws »Pygmalion« vækker postyr blandt borgerskabet«. På samme måde i en nyligt udkommet bog af sprogforskeren Britta Lønstrup: *Dagligsprog – værktøj og legetøj* (1980). Hun skriver rent ud at der er ord hun end ikke tør nævne på tryk. En alvorlig – eller faktisk latterlig hindring for en sprogforsker.

Disse stakkels tabu-ord lider altså virkelig under deres betydningsbyrde og kunne trænge til befrielse. Og ved at lade ordet *knæppe* fødes ud af lydrækkerne peger digtet på at ordet trods alt kun er et ord. Og hvis vi er bange for

det må vi gøre noget ved vores sprogangst. I den forbindelse har man i USA anvendt sprogterapi overfor psykologistuderende der blev sat til at gentage såkaldt uartige ord. På den måde falmer nemlig betydningen og man får et mere afslappet forhold til ordene. Så lad os nu til slut prøve at samle de erkendelser vi har gjort i læsningen og se på hvor de kan føre hen.

Bevægelsen i digtets tre afdelinger var at først klangene – helt sproggenstridigt – trådte frem i opmærksomheden i og med at betydningen svækkedes. Videre forsvandt også de og vi stod tilbage med en hoben ord: sproget reduceret til sine komponenter. En vigtig lingvistisk erkendelse, men er det også en vigtig eksistentiel erkendelse?

Ja for der hvor digtet – trods sin indadrettethed, trods sin sproglige navlebeskuelse – rækker udover sig selv, er der hvor det førte os til at opleve sproget – det dagligdags og velkendte – på en ny måde. Næsten sådan som det fremstod for os da vi i sin tid mødte det for første gang, både i tale og skrift.

Det som digtet, ikke påstår men uigendriveligt demonstrerer og beviser, er at sproget, sprog materialet kan bruges til andet end traditionel meddelelse. Det kan bruges til alt muligt.

Og dette er en meget vigtig og påtrængende erkendelse i en kultur hvor vi er låst fast i altid at opleve samme emner på samme måde. Legetøj, Tivoli, kunst er emner det er samfundstildat at have legehøldning overfor, at opleve åbent og kreativt, hvorimod blyanter, biler, bananer, ja næsten hele resten af tilværelsen skal opleves og behandles fornuftigt.

Men det behøver ikke være sådan, det er ikke nogen naturlov men en for-

krampet samfundslov. **Bestemte oplevelser og handlemåder er ikke ubrydeligt knyttet til bestemte genstande.** Dette er kernen i den æstetiske oplevelse og i den kreative evne.

Derfor er det sådan set osse grundbudskabet i al kunst, men blot meget tydelig i den konkretistiske litteratur, fordi det emne som denne kunstretning befrier fra vane-oplevelsen er sproget som er enormt fastlåst i sin »fornuftige« anvendelse. Der skal et helt bevidsthedsskred til for at indse at sproget – også – bare er lyde eller grafiske figurer.

Digtet er et psykologisk redskab der fremkalder dette skred. For vores måbende øjne bliver det vist at ord også er ting med materielle egenskaber. I vores digt klæder sproget sig så at sige af for øjnene af os. Ordene krænger betydningerne af sig og giver sig til at danse og gøre andre mærkelige ting.

Og vi kan selv fortsætte, lege videre. Hvis vi tør. Digtet er jo komplet ufornuftigt, ja det er faktisk det rene sludder. Tør vi også skubbe vores fornuft en smule til side? Det er det som digtet spørger om – i al sin udviklede simpelhed. Og enhver må jo svare for sig selv.

Lars Henriksen f. 1946
cand. mag. i dansk og
sprogpsykologi

Mål & Mæle - nu fire gange om året.

Mål & Mæle har skiftet forlag. Bladet distribueres nu af

Jul. Gjellerups Boghandel
Sølvgade 87
1307 København K
Telefon: 01 13 72 33

For første gang i mange år forhøjer vi abonnementsprisen, nemlig til kr. 62,50 for 4 numre. Vi beder abonnenterne kontrollere om deres adresse er korrekt, og ellers henvende sig til forlaget og få den rettet.

Næste nummer af Mål & Mæle kommer i midten af april.

Spiser man mon børn i Flensborg?

Szünde, aber da kann ich nichts für!

I Flensborg findes der et særligt sprog, der går under betegnelsen »Petuhtantetysk«. Det er et mærkeligt blandings-sprog, der dog meget præcist genspejler Flensborgs omskiftelige historiske forhold: Hele Slesvigs og især Flensborgs placering i det 19. og 20. århundrede på en national, sproglig, kulturel og til slut også på en politisk grænseposition.

Efter den første slesvigske krig 1848-51, som Danmark gik ud af som sejrherre, øgedes den danske indflydelse i Flensborg og omegn; dette varede dog kun frem til det danske nederlag i 1864. Denne gang vandt Preussen og Østrig på de tyske slesvig-holsteners vegne, og hele området blev fra 1866 gjort til en preussisk provins og i 1871 indlemmet i det tyske rige. Nu gjorde den tyske – og den preussiske – indflydelse sig stærkt gældende, også i Flensborg by.

Tager vi nu som eksempel en person født i Flensborg omkring 1845: Hjemmesproget var ofte tysk – hos de lavere befolkningslag især plattysk; i skolen lærte man dansk, og indtil 1864 underviste også en del danske lærere, som ikke talte tysk, i byens skoler. Specielt i byens nordlige og vestlige opland fandtes der mange hvis hjemmesprog var sønderjysk, ligesom Flensborg endnu havde sin egen jyske bydialekt. For at få et indtryk af »Petuhtantetysk« må man forestille sig alle disse sprog blandet sammen til én sproglig masse med højtysk som basis.

I tiden frem til århundredeskiftet og

frem til 1. verdenskrig opstod der i Flensborg en speciel »sprogkultur«: Midaldrende Flensborgfruer (»tanter«), der havde tid nok til sig selv og penge nok til lidt underholdning, købte et partoutkort til damperne på Flensborg fjord, deraf betegnelsen »Petuhtanter«.

Før 1. verdenskrig kunne man i sommersæsonen for 26 rigsmark erhverve sig et partoutkort, der gav ret til dagligt at sejle med fjorddamperen op og ned ad den smukke Flensborg Fjord. Ved alle anløbsbroer kunne man uden pas og toldformaliteter stige ud og drikke kaffe, for dengang – før 1920 – var såvel syd- som nordsiden af fjorden under preussisk forvaltning. Disse år var »petuhtanternes« sproglige blomstringsperiode; de sejlede rundt i det sproglige grænseområde med deres geografisk og historisk betingede sprogforvirring i hovedet og en masse lokal bysladder på tungen. Skønt de oprindelige »tanter« for længst er døde og borte og de gamle dampere ikke længere sejler på fjorden, så overlever »tanternes« idiomer, og spritbådene (tysk: Butterdampfer) har overtaget sejladsen på fjorden.

Sproglig vurdering

»Petuhtantetysk« er et produkt af sprogkontakten i grænseområdet: Sproget kan beskrives som et blandingsprog baseret på højtysk, men med stærk påvirkning fra rigsdansk, sønderjysk og plattysk. For folk med kendskab til dansk og tysk er det tilnærmelsesvis forståeligt, mens tyskere

i almindelighed må opfatte »petutantetysk« som et fejlagtigt, primitivt og løjerligt tysk, der nærmer sig det komplet uforståelige.

Dels hersker der i »petuhtantetysk« absolut forvirrende forhold med hensyn til navneordenes køn samt deres bøjning i tal og fald, dels har sproget et ganske egenartet ordforråd, og endelig virker grammatikken og specielt sætningsstrukturen mildest talt eksotisk for højtyske øren. Dertil kommer, at udtalen er dialektalt præget: Det stemte *s* foran vokal (som ellers er karakteristisk for udtalen i hele Nordtyskland) findes ikke; *s* udtales ligesom i dansk som *ustemt s*, men meget skarpt og skrives derfor som *sz*, f.eks. *szie* (sie/hun) og *szollen* (sollen/skulle). Desuden udtales *g* i forlyd foran vokal som *ch* og lyder ligesom *g* i sønderjysk *kage* eller som *ch* i højtysk *Bach*, følgelig skrives *h* for *g* i *chegen* (gegen/imod) og *chehren* (gehören/tilhøre). Denne udtale menes at stamme fra den plattyske dialekt, der tales på Angeln.

Man kan således diskutere, om »petuhtanternes« sprog kan defineres som en sociolekt eller en dialekt. I virkeligheden er det nok en blanding af begge dele: der forekommer mange dialektale, regionalt betingede præg (fra plattysk og sønderjysk dialekt), men sproget er i sin rendyrkede form forbundet med en bestemt gruppe og generation af kvinder, er altså en slags *gruppe-sprog* for en (måske) ikke længere eksisterende gruppe og er som sådant heller ikke længere produktivt. Sproget fungerede inden for en begrænset kommunikationsradius og -situation. Det var oprindeligt bundet til den bestemte gruppe af midaldrende/ældre kvinder, der sejlede med fjorddamper-

ne. I dag er »petuhtantetysk« et uddøende sprog, men indfødte flensborgensere elsker – og bruger – stadig »petuhtanternes« udtryk, der nostalgisk forbindes med »de gode gamle dage« og er udtryk for en god portion lokalpatriotisme.

Uden for Flensborgs bygrænse taler nutidens flensborgensere generelt højtysk (det danske mindretal et regionalt præget rigsdansk), dog hører jeg ofte her i Kiel studerende fra Flensborg og omegn anvende såkaldt »Petuhschnack«, udtryk, hvis betydning forekommer dem selv så selvfølgelig, at de ikke er bevidste om deres lokale begrænsning.

I det følgende vil jeg give nogle eksempler på enkelte karakteristiske træk i »petuh«-sprogets sætningsstruktur og ordforråd – jeg har specielt udvalgt eksempler, hvor der efter min mening må være tale om en rigsdansk og/eller sønderjysk påvirkning.

Sætningsstruktur

»Petuhtanterne« har ikke blot været ophavskvinder til mange ord og idiommer, de har også kreeret deres egen grammatik og sætningsbygning.

Vigtig for sætningsdannelsen er ordet *und* (og), udtalt *un*, f.eks.: »Ich szoll notwendig sziehen *un* werden fertig« (jeg skal se *at* blive færdig), eller »es ist nicht szo einfach *un* finden das richtige Wort« (es ist nicht so einfach, das richtige Wort *zu* finden/det er ikke så nemt *at* finde det rigtige ord). For at forklare denne brug af *un*, må vi se på det danske talesprogs »å«. Denne lydlike sammenfaldsform opfattes i flensborgenserens øren som et *og* og oversættes selvfølgelig til tysk *un* (und), der så analogt tillægges betydningen og

funktionen af både det højtyske *und* og (*um ...*) *zu*.

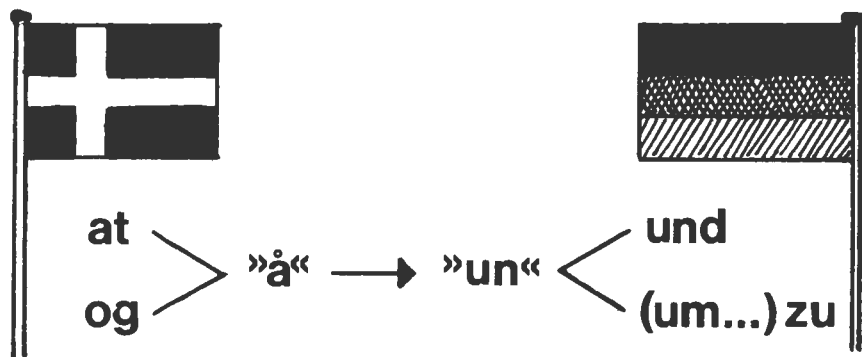
Altså: »*Ich will szehen un lernen mir das*« ligner jo til forveksling det danske »jeg vil se «å lære mig det«, mens det ligger længere væk fra det højtyske »*ich will versuchen, es zu lernen*«.

Nøjagtig samme fænomen finder vi i følgende idiom, der højst sandsynlig er overtaget direkte fra dansk: »*Das war ja kein Wetter un jagen ein Hund aus in!*« (det var jo ikke et vejr at jage en hund ud i). I denne talemåde kan man også se den stærke indflydelse fra den danske sætningsstruktur, netop på de punkter, hvor den adskiller sig fra tysk syntaks.

nicht *un halten aus*« (det er ikke *til at holde ud/es ist nicht auszuhalten*). Af sidstnævnte eksempel ser vi,

c) at de såkaldte uægte sammensatte udsagnsord i navnemåde i forbindelse med brugen af *un* deles, som var de danske, men i strid med enhver form for grammatisk korrekthed på tysk: »*Was ein Chedanke un kommen auf!*« (sikken en tanke *at komme på*). Sammenlign også eksemplet med hunden: *un jagen aus* i stedet for *hinauszujagen*.

Jeg har tidligere omtalt forvirringen med hensyn til navneordenes fald. Generelt bruges ofte grundledsfald i stedet for genstandsfald (akkusativ eller

a) På tysk ville man normalt placere det ikke-sætningsdannende udsagnsord (*jagen*) sidst i sætningen.

b) Man kan ikke på korrekt højtysk placere et forholdsord i slutningen af en sætning uden styrelse, hvilket man jo uden videre kan på dansk. Lad os se på endnu et par eksempler: »*Szünde, aber da kann ich nichts für*« (*für* = forholdsord) (synd, men det kan jeg ikke gøre *for*). Det ville på højtysk hedde: »*Tut mir leid, aber dafür kann ich nichts*« (*dafür* = biord). »*Es ist*

dativ), hvilket virker lidt på samme måde som primitivt pidgin-sprog.

Der bruges imidlertid også grundledsfald ved en række udsagnsord, hvor højtysk forventer *dativ*, men hvor vi på dansk har grundledsfald, f.eks. ved *helfen* (hjælpe), *fehlen* (mangle), *schlecht werden* (blive dårlig) etc.: »*Ich werde cheholfen*« (jeg bliver hjulpet/*mir* wird geholfen), »*Ich fehl szo hart'n Schlatt Milch*« (jeg mangler sådan en slat mælk/*mir* fehlt ganz dringend ein bisschen milch).

Ordforråd

Ved siden af sætningsstrukturen er det især »petuhtanternes« ordforråd, der indeholder specielt mange danske træk. Der findes en lang række oversættelseslån, men jeg vil her nøjes med at omtale et par stykker.

På »petuh« kan man sige: »Wie *szünde* für sie un liegen schon wieder aufer Anstalt« (hvor er det *synd* for hende, at hun nu igen ligger på sygehuset (diakonisseanstalten i Flensborg)). I Flensborg bruger man *szünde* i samme betydning som det danske *synd* i »det er *synd* for dig«, mens det i det øvrige Tyskland udelukkende bruges i den moralsk-religiøse betydning af ordet.

Når man har travlt i Flensborg (»wenn man Traffel hat«), så »maast man sich ab«: »Das is ja'n *Maas* un verklarn ein das alles« (det er jo et *mas* at forklare én alt det). En »petuhtante« har »Traffel« i sin husholdning: »Ich *szüssel* den chancen Morgen szo rum«, d.v.s., hun har været beskæftiget med husligt arbejde hele formiddagen. På »petuh« betyder *szüsseln* det samme som det sønderjyske *å syssel*, altså at udføre husligt arbejde. Ordet kendes ellers ikke på højtysk og har som bekendt på rigsdansk en mindre specialiseret anvendelse.

Efter sådan en formiddag er husmoderen i Flensborg måske »chanz *öhmig* im sie's Rücken« (helt *øm* i ryggen) eller »'n büschen *schiet szu pas* mit sie's Beine« (er *skidt tilpas* i benene, d.v.s. har ondt i benene) af den megen »Stahoi« (ståhej) »un zieht orntlich'n büschen *ring* aus« (og ser sandelig lidt *ringe* ud).

Slægtskabet med plattysk og sønderjysk ses også ved tillægsordet *tumpig* (tumpet, tosset): »Was'n *tumpigen* Schnack un kommen mit, szon *tumpi-*

ges Wort« (sikken en *tosset* snak at komme med, sikken et *tosset* ord).

Tumpig kender man ikke længere i moderne højtysk (derimod findes *tump-/tumplich* i middelhøjtysk i betydningen dum, naiv), men erstatter i sønderjysk som oftest *tosset* og kan desuden her bruges forstærkende i stedet for »meget«, f.eks. »det er *tumpe* godt«.

Jysk er sandsynligvis også brugen af *Fremde* (fremmede) i betydningen *gæster* hvilket stadig er det almindelige i jysk regionalsprog.

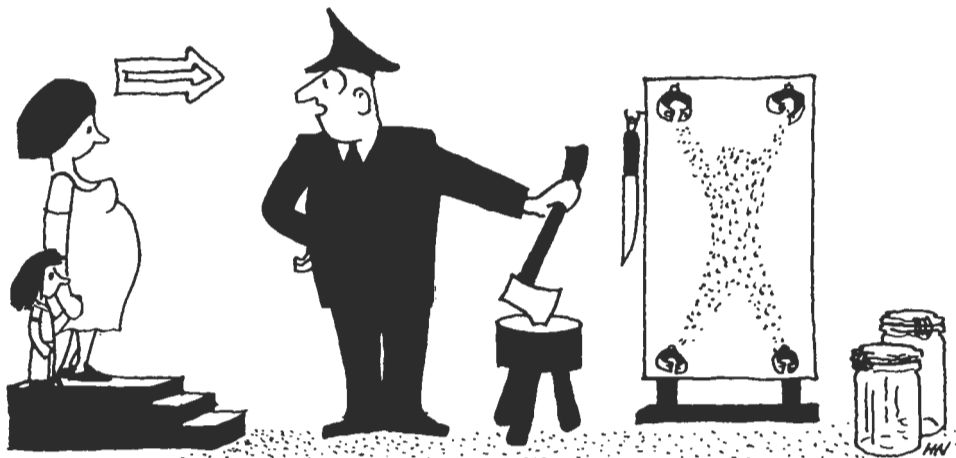
Mange småord og -udtryk er direkte lån fra dansk/sønderjysk, f.eks. *afsteh*: »Ich szoll notwendig *afsten*«, *szachtens* (sagtens), *szominn* (såmænd), »pas paa« (pas på).

Foruden oversættelseslån og direkte lån findes der i »petuh« mange selvstændige orddannelser, hvilket jeg dog ikke vil gå nærmere ind på her.

En kilde til misforståelser

Særlig kuriøst bliver »petuh« naturligvis, når den specielle sprogbrug bliver en kilde til misforståelser. I Flensborg kan man f.eks. sige: »Ober, *szoll* ich zahlen?« hvilket af tjenere andetsteds ville blive opfattet som et spørgsmål om, hvorvidt fortæringen var gratis eller ikke (højtysk: Ober, *kann* ich zahlen?/Tjener, *må* jeg betale?) Hemmeligheden er, at *szollen* i »petuhtanternes« by erstatter en række andre mådesudsagnsord, f.eks. »mögen« (ville gerne) »dürfen« (have/få lov til), »müssen« (måtte, skulle) og »können« (kunne).

Pikant er også følgende opfordring (særlig når den rettes til en kvinde) »*Kommen* Sie dog *nieder!*« Det ville andre steder blive opfattet som en opfordring til at nedkomme. I Flensborg

- Kom nieder Mamsell, un bring die Kinder um! Un wenn Sie sie abgezogen haben, denn legen Sie sie ein.

kan man på denne måde opfordre folk til at sætte sig ned. Selv om Flensborg ligger ved en toldgrænse, skal man ikke lade sig narre af udtryk som »Szie *schwindelt* immer szo«. Det betyder ikke, at hun altid svindler, men at hun er *svimmel* (højtysk: Ihr ist immer *schwindlig*).

Særlig berømt-berygtet er en passage, som Kieler-kirurgen professor Es-march (1823-1908) refererer i sine erindringer, og som man nu til dags mest bruger »nur so aus Schau« (kun for sjov) for at demonstrere, hvor kuriøst »petuh« kan være: »Komm nieder Mamsell, un bring die Kinder um! Un wenn Sie sie abgezogen haben, denn legen Sie sie ein!« (cit. efter Delfs).

Enhver »rigtig« tysker ville opfatte ovenstående som et udtryk for kannibalisme: »bring die kinder um« er på højtysk identisk med »slå børnene ihjel«, »wenn Sie sie abgezogen haben« modsvarer højtysk »når De har

flået dem (børnene)«, og endelig er »denn legen Sie sie ein!« ca. lig med »så skal De sylte dem«.

I virkeligheden spiser man ikke børn i Flensborg.

Sætningens betydning er en ganske harmløs besked til barnepigen om at bringe børnene hjem, klæde dem af og lægge dem i seng.

Litteraturliste:

Delfs, Renate: Ohaueha was'n Aggewars oder wie ein'zusieht un sprechen as die Flensburger Petuhtanten.

Schleswig 1979.

Molzen, Gerty: Das Gerty Molzen Buch, Flensburg 1976.

Desuden vil jeg sige tak til mine informanter:

Elsa Godbersen, Ralf Scheiwe og Klaus-Detlev Schnoor.

Elin Fredsted, f. 1953
dansk lektor ved universitetet i Kiel.

Lomme, i overført Betydn., i Talemaaderne: *^Mat have i sin Lomme = have i sin Magt; *^Mat stikke i Lommen = tage taalig imod en Fornærmelse uden at gjøre Modstand.

„Bondevennernes“ gyldne Tid

Man mener at være kommen.

Alt ved det Gamle er; thi som før

Har Hansen hver Bonde i Lommen.

F. N. 1860, 464, 4.

Det seer nu strax ud, som om det var Hr. Sørensen, der havde Finantserne i Lommen; men i Virkeligheden er det Finantsudvalget eller Finantsministeren, der har Hr. Sørensen i Lommen.

F. N. 1860, 485, 6.

Han ikke nødig har for nogen sig at krumme,

En Kindhest taale og den stikke i sin Lomme.

Holb. P. Paars ved Lieb. 100.

λορτ^{V.M.} = *σκαρν αφ μενεσκηρ ογ δυρ, δογ σομ οφτεστ μεδ τανκεν ομ εν βεστειμτ φαστέδ ογ φορμ.*

δυ κανστ ωελ πλοκκε εν κραγω λορτ.

H. Just. Sal. Hyld. 26 Ryg.

Comedendo mortuus est, *άν φικ δεν δοεδ, σοφρενς σο φικ, δεν αυδ σιγ ιιελ ι εν λορτ.*

O. Lades Phraser B 2.

άν ερ εφτερ νντ, σομ σοεν εφτερ εν λορτ.

Sammesteds A 3.

σμενδκ: λορτ.

lovlig^{V.M.} = temmelig.

Ja nu maa jeg slutte for denne Gang, for Klokken 'er allerede bleven *lovlig* mange.

J. Birke-Riis, Balders-B. 29.

Lukaf^{V.M.} = Afslukke.

...hvorpaa han var ikke seen med at tømme det underjordiske *Lukaf*.

Grundtv. Saxo 2, 17. 235.

lukt^{**} = lige. Til Overflod sættes undertiden „lige“ foran det; jfr. durch igjennem.

...og løb *lukt* igjennem luende Baal.

Grundtv. Saxo 2, 92. 1, 170. 252. 265.

Jeg har løbet *lukt* ind i Løvens Strube.

Hostrups Gjenb. 62.